

Gevolgen van de hervorming van het Europese landbouwbeleid voor de landbouw in Noord-Nederland

A.B. Smit
J.H. Jager
H. Prins
R.W. van der Meer

Projectcode 4004700

Januari 2004

Rapport 6.04.01

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Gevolgen van de hervorming van het Europese landbouwbeleid voor de landbouw in Noord-Nederland

Smit, A.B., J.H. Jager en H. Prins

Den Haag, LEI, 2004

Rapport; 6.04.01; ISBN 90-5242-877-8; Prijs € 20,- (inclusief 6% BTW)

69 p., fig., tab., bijl.

In dit rapport worden de gevolgen geschetst van de besluiten over de hervorming van het Europese landbouwbeleid van juni 2003 voor de inkomens en continuïteitsperspectieven van de melkveehouderij en de akkerbouw in Noord-Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe). Daarbij is onderscheid gemaakt naar twee of drie bedrijfsgroottes en is de akkerbouwsector onderverdeeld naar zetmeelaardappel-, graan- en overige akkerbouwbedrijven.

De hervormingen van Mac Sharry en Agenda 2000 hebben als voorgangers van de hervormingsplannen van 2003 al grote gevolgen gehad voor de inkomens op de akkerbouwbedrijven, met name bij de teelt van marktordeningsgewassen; door de nieuwe besluiten worden vooral de melkveebedrijven getroffen en de akkerbouwbedrijven met relatief grote arealen granen en/of zetmeelaardappelen. Te verwachten reacties van de betreffende ondernemers zijn in de berekeningen buiten beschouwing gelaten.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie.lei@wur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie.lei@wur.nl

© LEI, 2004

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponereerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

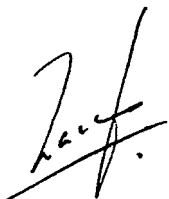
	Blz.
Samenvatting	9
1. Inleiding	11
1.1 Aanleiding	11
1.2 Probleemstelling	12
1.3 Afbakening	12
1.4 Leeswijzer	13
2. Uitgangspunten en methoden	14
2.1 Uitgangspunten inkomensberekeningen	14
2.1.1 Algemeen	14
2.1.2 Melkveehouderij en andere veehouderijtakken	14
2.1.3 Akkerbouw algemeen	15
2.1.4 Zetmeelaardappelteelt	15
2.1.5 Graanteelt	16
2.2 Methoden	16
2.2.1 Overzicht	16
2.2.2 Berekeningen van inkomenseffecten	17
2.2.3 Overige berekeningen	18
2.2.4 Rapportage	18
3. Resultaten	19
3.1 Onderzoekspopulatie	19
3.2 Uitkomsten inkomensberekeningen	20
3.2.1 Melkveebedrijven	20
3.2.2 Akkerbouwbedrijven	24
3.2.3 Zetmeelaardappelbedrijven	26
3.2.4 Graanbedrijven	28
3.2.5 Conclusie	31
3.3 Uitkomsten continuïteitsberekeningen	31

	Blz.
4. Discussie	33
5. Conclusies en aanbevelingen	36
Literatuur	39
Bijlagen	41

Woord vooraf

Veranderingen in het EU-landbouwbeleid zoals de besluiten van juni 2003 leiden tot veel vragen en onzekerheid bij beleidsmakers, boeren en andere betrokkenen. In dit rapport is geprobeerd daarin enige helderheid te brengen. De opdrachtgever was het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit - Directie Noord bij monde van F.J. Kooi.

Het onderzoek is uitgevoerd door A.B. Smit (projectleiding, rapportage), J.H. Jager (inkomensberekeningen), R.W. van der Meer (continuïteitsberekeningen) en H. Prins (verfijning van berekeningen). Een woord van dank is op zijn plaats voor W. Dol, die assistentie heeft verleend bij computerwerk, en voor C.J.A.M. de Bont, die vanuit zijn expertise commentaar op een concept van dit rapport heeft geleverd.

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse
Algemeen directeur LEI B.V.

Samenvatting

De besluiten over hervorming van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie van juni 2003 (het Akkoord van Luxemburg) zullen leiden tot directe inkomensdalingen op melkveebedrijven als gevolg van een daling van de melkprijs. Op akkerbouwbedrijven treden geen directe prijsdalingen op, maar er zal wel inkomensdaling optreden als gevolg van kortingen op de inkomenstoelagen, die de gewaspremies vervangen. Dit zal bij gelijkblijvende bedrijfsomvang en bouwplannen mogelijk ook gevolgen hebben voor de continuïteitsperspectieven van deze sectoren en daarmee ook op de te verwachten bedrijfsopvolging en -beëindiging in deze sectoren.

In dit rapport zijn de inkomens- en continuïteitseffecten van de maatregelen voor de melkvee-, de zetmeelaardappel-, de graan- en de overige akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland (Groningen, Friesland en Drenthe) onderzocht. Daarbij is bij elk van de vier (deel)sectoren onderscheid gemaakt tussen twee of drie bedrijfsgroottesgroepen. De inkomenseffecten zijn uitgerekend met gegevens van bedrijven uit het Informatienet van het LEI, waarna aggregatie heeft plaatsgevonden over sector-bedrijfsgroottesgroepen. De inkomenseffecten houden verlaging van de melkprijs in, inkomenstoelagen ter vervanging van gewas- en dierpremies en afroming (modulatie) op deze toeslagen ten behoeve van plattelandsbeleid en financiële discipline. Deze laatstgenoemde regel houdt in dat in een vrijwel constant EU-budget voor de landbouw de extra uitgaven voor hervorming van nog een aantal marktordeningen, waaronder suiker, en van de verwachte uitbreiding van de EU met Bulgarije en Roemenië in 2007 geneutraliseerd moet worden. De continuïteitseffecten zijn geschat met behulp van het Financieel-Economisch Simulatiemodel van het LEI (FES), waarin wordt nagegaan in welke mate bedrijven door bepaalde maatregelen nog in staat zullen zijn om aan hun financiële verplichtingen te voldoen inclusief het op peil houden van de moderniteit van het bedrijf (vervangingsinvesteringen). Te verwachten reacties van de betreffende ondernemers zijn in de berekeningen buiten beschouwing gelaten.

Als gevolg van de vroegere maatregelen in het kader van de Mac Sharry-hervormingen en van Agenda 2000 hebben akkerbouwers in de afgelopen jaren al behoorlijk wat in moeten leveren op de prijzen van marktorderingsgewassen, met name granen, eiwit- en oliehoudende gewassen en zetmeelaardappelen. Door de besluiten van 2003 zal ook de melkprijs dalen, al is nog niet bekend in welke mate; dit hangt onder andere af van de mate waarin de zuivelindustrie toegevoegde waarde aan de melk zal weten te geven en daarmee een deel van de interventieprijsdaling van boter en melkpoeder zal weten te compenseren. Het meest waarschijnlijke scenario is, dat de inkomenstoelagen voor de productie van melk niet voldoende zullen zijn om de prijsdaling te neutraliseren. Bij een melkprijsdaling van 16% en een korting op de inkomenstoelagen van 20% boven 5.000 euro daalt het gezinsinkomen uit bedrijf ten opzichte van 2002 op kleine melkveebedrijven van 30.300 naar 23.100 euro (-24%), op middelgrote bedrijven van 63.600 naar 49.500 euro (-22%) en op grote bedrijven van 78.500 naar 54.400 euro (-31%). Bij eenzelfde korting is de verandering in gezinsinkomen geschat op -2% à -3% voor de akkerbouwbedrijven, op

9%, 15% en 13% voor respectievelijk de kleine, middelgrote en grote zetmeelaardappelbedrijven en op 7% en 11% voor respectievelijk de kleine en de grote graanbedrijven. Bij de akkerbouwbedrijven speelt het melkprijsscenario in de meeste gevallen geen directe rol in de inkomensteruggang. De hoogte van de toeslag en van de korting hierop is op akkerbouwbedrijven niet alleen afhankelijk van de bedrijfsomvang, maar ook van het bouwplan, dat wil zeggen het aandeel marktordeningsgewassen. Op 54% en 29% van respectievelijk de middelgrote en grote (overige) akkerbouwbedrijven ontvangt men geen inkomenstoeslagen, omdat men geen marktordeningsgewassen teelt of er geen premie voor aanvraagt.

Volgens de continuïteitsberekeningen met FES stijgt het aantal melkveebedrijven met liquiditeitsproblemen als gevolg van de GLB-hervormingen van 2003. De toename is uiteraard afhankelijk van de melkprijsdaling en het kortingscenario, maar is met name groot op de kleine en middelgrote bedrijven. Bij een hoog kortingspercentage stijgt bovendien het aandeel van de grote akkerbouw- en zetmeelaardappelbedrijven licht dat in liquiditeitsproblemen komt of zelfs zal stoppen bij gebrek aan kredietverschaffing.

Alle gemaakte berekeningen hebben betrekking op onveranderde bedrijfsvoering en -structuur. Hierdoor wordt een zo zuiver mogelijk beeld gegeven van de effecten van de hervormingen zelf. Uiteraard zullen de betreffende ondernemers reageren, maar dan bij voorkeur met een scherp inzicht in de te verwachten effecten van het nieuwe beleid. In de door LNV-Directie Noord geplande workshops en daarbuiten zullen de ondernemers gaan nadenken over de te kiezen strategie voor zijn of haar bedrijf.

Door het nieuwe systeem van directe inkomenstoeslagen die in veel gevallen losgekoppeld zijn van de teelt van een gewas of het houden van dieren, dalen de saldi per ha die een ondernemer hanteert om zijn bouwplan en veestapel te optimaliseren. In een aantal gevallen, met name in de graanteelt, zou dit kunnen leiden tot het braakleggen van grond, namelijk in die gevallen dat het saldo na aftrek van loonwerkkosten erg laag of zelfs negatief wordt.

In een aantal andere gevallen, met name de zetmeelaardappelteelt en mogelijk ook bij het verkrijgen van slachtpremies, blijft de koppeling gedeeltelijk bestaan, waardoor het risico op wegvallen van de productie in die gevallen aanzienlijk verkleind is.

Door dalende saldi zal er waarschijnlijk verandering optreden in grondprijzen. Afhankelijk van de exacte melkprijsdaling en de kortingspercentages op de inkomenstoeslagen kan dit in verschillende regio's en sectoren verschillend uitpakken. Daarnaast worden de grondprijzen beïnvloed door de verwachting dat er inkomenstoeslagrechten op grond met premiegerechtigde gewassen en -diersoorten komen te liggen en door pro-actief gedrag van ondernemers, bijvoorbeeld door versnelde bedrijfsbeëindiging of schaalvergroting. Overigens is nog een vraag of de toeslagrechten grondgebonden zullen worden. Deze complexe ontwikkelingen vragen om nadere analyse.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De Europese Commissie heeft in de zomer van 2002 plannen voorgesteld die bekend zijn geworden als de 'Mid Term Review' (MTR) ofwel herziening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB; Engels: CAP = Common Agricultural Policy) van de Europese Unie. Aanpassingen hiervan in de eerste maanden van 2003 zijn uitgelopen op de 'CAP Reform' ofwel hervormingen van het GLB. Haar bedoeling is het Europese landbouwbeleid beter af te stemmen op de doelstellingen zoals die zijn vastgesteld in Agenda 2000.

De voorstellen zijn te onderscheiden in:

1. veranderingen wat betreft de directe betalingen of toeslagen aan agrariërs en in het markt- en prijsbeleid;
2. overheveling van middelen van markt- en prijsbeleid (directe betalingen) naar plattelandsbeleid;
3. versterking van het plattelandsbeleid (nieuwe thema's).

De hervormingen houden in dat de ondersteuning van de landbouw deels zal worden ontkoppeld van de daadwerkelijke teelt van gewassen of het houden van dieren, dat de interventieprijs van veel producten verder zullen dalen en dat de vervangende directe betalingen of inkomstenstoelagen aan de meeste boeren tot 2012 zullen afnemen met een percentage dat in de loop van de jaren oploopt tot 5% (berekend over het bedrag boven 5.000 euro). Naast de korting in het kader van de modulatie moet een extra korting op de directe betalingen verwacht worden op grond van de zogenaamde 'Financiële discipline'. De EU heeft afgesproken om het landbouwbudget de komende jaren niet te vergroten (behalve een jaarlijkse toename met 1% als (gedeeltelijke) inflatiecorrectie). De komende jaren krijgt de EU met (extra) uitgaven te maken, namelijk van hervorming van nog een aantal marktordeningen, waaronder suiker, en van de uitbreiding met Bulgarije en Roemenië. Daarom moet een extra korting verwacht worden, die mogelijk 15% gaat bedragen als er een kortingsvrije voet van 5.000 euro wordt gehanteerd of 10% als dit niet het geval is. In juni 2003 zijn deze voorstellen geaccepteerd (het zogenaamde Akkoord van Luxemburg). Ze zullen ingrijpende gevolgen hebben voor de structuur en de inkomensvorming van de Nederlandse land- en tuinbouw, met name van de grondgebonden sectoren.

Het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) - Directie Noord wil weten welke gevolgen op bedrijfsniveau van de GLB-hervormingen verwacht moeten worden in Noord-Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe). In de communicatie met de betrokkenen in het gebied is het van wezenlijk belang deze effecten goed voor ogen te hebben, temeer daar er veel onduidelijkheid en verwarring is over de exacte veranderingen en de gevolgen daarvan.

1.2 Probleemstelling

Om de vraag van de opdrachtgever te kunnen beantwoorden heeft het LEI een onderzoeksproject uitgevoerd met de volgende probleemstelling:

Wat zijn de effecten van de afgesproken GLB-hervormingen op de inkomens, de continuïteitsperspectieven en de bedrijfsopvolging en - beëindiging van de agrarische sector in Noord-Nederland?

Deze probleemstelling is toegespitst op groepen melkvee- en akkerbouwbedrijven met verschillende omvang; bij de akkerbouw is speciale aandacht besteed aan de graan- en zetmeelaardappelbedrijven in het gebied, omdat op die bedrijven het aandeel marktordeningsgewassen relatief hoog is en daarmee de afhankelijkheid van de GLB-hervormingen groot.

Ten opzichte van een aantal andere rapporten van het LEI is er onderscheid:

1. De Bont et al. (2003b). Ook in dat rapport zijn inkomenseffecten van beleidsveranderingen doorgerekend, maar niet toegespitst op Noord-Nederland, met uitzondering van de Veenkoloniën. Daarnaast zijn alleen de gemiddelde bedrijfsgroottes in kaart gebracht. Wel is meer aandacht besteed aan veranderingen in bouwplan dan in dit rapport. De opdrachtgever had echter uitdrukkelijk aangegeven in de nieuwe studie alleen directe inkomens- en continuïteitseffecten uitgerekend te willen zien. Het rapport zal als basis dienen voor gesprekken met ondernemers in de regio;
2. Smit en Prins (2003). In dat rapport is gerekend aan eerdere voorstellen. De studie concentreert zich op de Veenkoloniën, maar omvat behalve de zogenaamde statische (inkomens)effecten ook een modelinschatting van de mogelijke reacties van verschillende groepen boeren op die voorlopige voorstellen.

In deze studie zijn dus inkomens- en continuïteitseffecten van de hervormingen berekend voor de genoemde bedrijfstypen met verschillende bedrijfsgroottes in genoemde gebieden. Het is de bedoeling in een tweetal workshops de reacties van de betreffende ondernemers daarop in beeld te brengen, met name op de vraag welke gevolgen van het beleid zij verwachten voor wat betreft bedrijfsopvolging en - beëindiging. Dynamische effecten op bijvoorbeeld het bouwplan, de veestapel, de prijsverhoudingen en het inkomen en de werkgelegenheid zijn in deze studie niet opgenomen, maar wel in eerdere rapporten van het LEI (De Bont et al. (2003a, b) en Smit en Prins (2003)).

1.3 Afbakening

Een aantal zaken is buiten de berekeningen gehouden. Mogelijke veranderingen in de regulering voor suikerbieten zijn buiten beschouwing gelaten, evenals eventuele prijseffecten bij vrije producten als gevolg van de toetreding van nieuwe landen tot de EU. De studie beperkt zich tot effecten op bedrijfsniveau van genoemde bedrijfstypen in Noord-Nederland. Schaalvergroting en andere bedrijfsaanpassingen zijn niet in de berekeningen meegenomen en exacte prijsveranderingen van vrije producten (niet-marktordeningsgewassen) niet berekend.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 worden de uitgangspunten en methoden van de studie besproken en in hoofdstuk 3 de resultaten. In hoofdstuk 4 worden deze resultaten in perspectief gezet, waarna in hoofdstuk 5 conclusies worden getrokken. Het rapport besluit met een literatuurlijst en een aantal bijlagen met gedetailleerde resultaten van de berekeningen.

2. Uitgangspunten en methoden

2.1 Uitgangspunten inkomensberekeningen

Bij het berekenen van inkomens en continuïteitsperspectieven van bedrijven in 2012 hebben de gehanteerde uitgangspunten doorslaggevende invloed op de uitkomsten. Daarom zijn ze in het eerste deel van dit hoofdstuk per sector op een rij gezet. Ze hebben betrekking op de verwachte invulling van het beleid in de komende jaren en eventueel op aanvullende aannames bij de berekeningen.

2.1.1 Algemeen

Invulling beleid:

- een aantal aspecten kan nog per land nader worden geregeld. In hoeverre dat ook zal gebeuren is nog niet duidelijk. Aangenomen is dat Nederland zoveel mogelijk de steun volledig wil ontkoppelen van het houden van de betreffende diersoort of het telen van het betreffende gewas, dat wil zeggen in de meeste gevallen voor 100%. De steun bestaat dan volledig uit directe of inkomenstoelagen en in het geheel niet meer uit dier- of gewaspremies;
- de modulatie is als volgt ingebracht: korting van 3% in 2005, 4% in 2006, 5% in de daaropvolgende jaren (niet-cumulatief). De eerste 5.000 euro is vrijgesteld van modulatie;
- de extra korting als gevolg van de 'financiële discipline' is op twee manieren doorgerekend: 15% bij een kortingsvrije voet van 5.000 euro en 10% zonder kortingsvrije voet. Deze korting komt dus bovenop de 'basiskorting' van 5% bij een kortingsvrije voet van 5.000 euro.

Aanvullende aannames:

- bij de berekeningen is uitgegaan van de gemiddelde gegevens over het inkomen over de jaren 1995 - 1999 en de arealen van de verschillende gewassen in 1999. Over de periode tussen 1999 en 2003 is gecorrigeerd voor de gevolgen van Agenda 2000;
- er is geen rekening gehouden met inflatie, toenemende kg-opbrengsten en bedrijfsontwikkelingen.

2.1.2 Melkveehouderij en andere veehouderijtakken

Invulling beleid:

- de interventieprijs van boter en magere melkpoeder dalen respectievelijk met 25% en 15%. Voor de melkprijs zou dat een daling van gemiddeld 20% betekenen. Meer waarschijnlijk is echter een melkprijzdaling van 16% door het grote aandeel van de

diverse zuivelproducten dat niet in de interventie belandt maar als hoogwaardig eindproduct in het winkelwagentje van de consument. Als zelfs een hogere toegevoegde waarde kan worden gerealiseerd wordt, kan de prijsdaling mogelijk zelfs tot 12% beperkt blijven. Daarom is in deze studie naast een prijsdaling van 20% gerekend met 16% en 12% (evenals in de studie van De Bont et al. (2003b));

- het melkquotum neemt met 1,5% toe;
- de regelingen voor schapen en rund- en kalfsvlees zijn nog niet helemaal duidelijk, maar omdat uitgegaan wordt van de status quo wat betreft bedrijfsontwikkeling doet de mate van ontkoppeling er niet zoveel toe. De modulatie is in ieder geval over het volledige uitbetalingsbedrag berekend. Overigens zal voor de toekomstige situatie de exacte invulling van de koppeling of ontkoppeling van rund- en kalfsvlees wel grote gevolgen hebben; onder andere zullen premieplafonds de hoogte van de premie beïnvloeden (De Bont et al., 2003b; c).

Aanvullende aannames:

- de omvang van het quotum per doorgerekend bedrijf is aangepast teneinde deze in nationaal verband te laten overeenkomen met het totale Nederlandse melkquotum; deze exercitie is verricht in het kader van een eerdere studie van De Bont et al. (2003a);
- het aantal dieren is gecorrigeerd voor de ontwikkelingen tussen 1999 en 2002. Deze correctie heeft met name betrekking op de diersoort stieren.

2.1.3 Akkerbouw algemeen

Invulling beleid:

- bij eiwitrijke gewassen is uitgegaan van volledige ontkoppeling van steun en productie;
- energiegewassen zoals olifantsgras komen in Nederland weinig voor en zijn daarom in de berekeningen buiten beschouwing gelaten.

2.1.4 Zetmeelaardappelteelt

Invulling beleid:

- bij zetmeelaardappelen is uitgegaan van 40% ontkoppeling, maar dit percentage speelt in de inkomensberekeningen geen rol, omdat de modulatie (afroming van de inkomstenstoelagen in het kader van aanvullend Plattelandsbeleid) wel over hele uitbetalingsbedrag is berekend. Uiteraard zou bij een hoger percentage ontkoppeling het areaal zetmeelaardappelen dalen en bij volledige ontkoppeling zelfs sterk (Smit en Prins, 2003). Bouwplanverschuivingen zijn in de berekeningen echter niet opgenomen;
- de interventieprijs van zetmeelaardappelen daalt niet verder.

Aanvullende aanname:

- de correctie voor Agenda 2000 bestaat in dit geval uit een daling van 7,5% van de kale (minimum)prijs in zowel 2000 als 2001, waarvan 75% is gecompenseerd. Aangenomen is, dat de werkelijke prijs met 3,5% is gedaald.

2.1.5 Graanteelt

Invulling beleid:

- bij granen is volledige ontkoppeling aangenomen;
- omdat rogge qua oppervlakte een klein gewas is, is geen rekening gehouden met het besluit om rogge uit de interventie te stoten;
- de interventieprijs van granen daalt niet verder.

Aanvullende aanname:

- de correctie voor Agenda 2000 bestaat bij granen uit een prijsdaling van 7,5% in zowel 2000 als 2001. Omdat bijna de helft daarvan (44%) is gecompenseerd is de netto prijs met 6,6% gedaald.

2.2 Methoden

2.2.1 Overzicht

Het onderzoek is uitgevoerd met behulp van gegevens uit het Informatienet van het LEI, waarbij de resultaten uit de studie van De Bont et al. (2003b) zijn gespecificeerd voor een aantal bedrijfstypen en -groottes in Noord-Nederland. Bij de bedrijfstypen is minimaal 2/3 van de NGE's (Nederlandse Grootte-Eenheden) afkomstig uit respectievelijk melkvee, akkerbouw¹, zetmeelaardappelen en granen. Daarnaast zijn het Financieel-Economisch Simulatiemodel (FES) en het statistische pakket STARS (STAtistics for Regional Studies) ingezet om een zo representatief mogelijke inschatting te maken van de continuïteitsperspectieven. De opdrachtgever is van plan na afronding van de rapportage de uitkomsten van de berekeningen te bespreken met deskundigen uit de praktijk.

Het inhoudelijk deel van het onderzoek bestaat dus uit vier hoofddelen:

1. inkomenseffecten. De inkomenseffecten van alle melkvee- en akkerbouwbedrijven in het Informatienet van het LEI zijn berekend met behulp van een inkomensmodel van het LEI;
2. continuïteitseffecten. De continuïteitsperspectieven van alle melkvee- en akkerbouwbedrijven in het Informatienet van het LEI zijn beoordeeld met behulp van FES;
3. verfijning. De inkomenseffecten en continuïteitsperspectieven van alle melkvee- en akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland zijn uit het Informatienet van het LEI en uit FES-berekeningen afgeleid. Teneinde de statistische betrouwbaarheid van de uit-

---

¹ In de groep akkerbouwbedrijven zijn de zetmeelaardappel- en graanbedrijven niet inbegrepen.

komsten in de verschillende onderscheiden groepen van bedrijven te vergroten is de basis van de steekproef verbreed door middel van de door het LEI ontwikkelde methode STARS. Met dit programma is het mogelijk ook de uitkomsten van LEI-bedrijven die buiten Noord-Nederland zijn gelegen in de analyse mee te nemen. Deze zijn onder 1 en 2 berekend;

4. workshops. De opdrachtgever is van plan een tweetal workshops te organiseren, waarin de resultaten van de berekeningen worden gepresenteerd aan melkveehouders en akkerbouwers uit de betreffende gebieden. Deze resultaten moeten de benodigde helderheid geven over de gevolgen van de GLB-hervormingen voor de inkomens- en continuïteitsperspectieven van de akkerbouw en de melkveehouderij in Noord-Nederland. Daarnaast zal aan de boeren en andere experts gevraagd worden om op grond van deze informatie een inschatting te geven van de gevolgen voor bedrijfsopvolging en -beëindiging in de beide sectoren. Hiermee wordt het 'getalsmatige' inzicht versterkt met een eerste inschatting in welke mate de opvolging en beëindiging van bedrijven door de geschetste beelden beïnvloed zal worden. Omdat de opdrachtgever besloten heeft het rapport te laten verschijnen vóór de workshops, zijn de opzet en de rapportage ervan niet opgenomen.

De directe inkomenseffecten zijn alleen voor het eindjaar (2012) berekend ten opzichte van het gemiddelde van de jaren 1995 - 1999; de continuïteitsperspectieven ook voor de tussenliggende jaren en wel ten opzichte van genormaliseerde cijfers van 1999. In de volgende paragrafen is meer informatie gegeven over de gebruikte methoden.

2.2.2 Berekeningen van inkomenseffecten

In het Informatienet van het LEI zijn alle akkerbouw- en melkveebedrijven geselecteerd. De betreffende inkomensposten zijn gecorrigeerd voor de veranderingen in het beleid. Voor melkveebedrijven gaat het behalve om de melkprijs om de post 'omzet en aanwas', omdat ook de vleesprijs wijziging ondergaat. Voor de akkerbouwbedrijven gaat het om de productprijzen van de marktordeningsgewassen. Voor beide typen bedrijven zijn bovendien de inkomens toeslagen berekend, gecorrigeerd voor de afroaming of modulatie in het kader van de 'tweede peiler', dat wil zeggen het Plattelandsbeleid.

Tabel 2.1A Toegepaste dierpremies

Diersoort	Premiebedrag (euro per dier)
Stieren	210
Zoogkoeien	200
Ooien	22,2
Slachtpremie runderen > 8 mnd	115
Slachtpremie kalveren 1-8 mnd, < 160 kg	50
Slachtpremie zoogkoeien	100

De effecten van de besluiten van 2003 zijn doorgerekend nadat de effecten van Agenda 2000 zijn uitgewerkt. Zowel de dier- als de gewaspremies namen in de periode 1999 - 2003 toe en zijn in de totale toeslagen verwerkt. De totale toeslag is van belang, omdat hierover een premiekorting plaatsvindt van 5% indien deze de drempel van 5.000 euro overstijgt. De gehanteerde premies per dier en per gewas staan in de tabellen 2.1A en 2.1B. Voor melk zijn bedragen van 11,84, 23,65 en 35,5 euro per ton aangenomen voor respectievelijk 2004, 2005 en 2006.

Tabel 2.1B Toegepaste gewaspremies (regio I/regio II)

Gewas	Premiebedrag (euro per ha)	
	Regio I	Regio II
Granen, oliehoudende zaden, braakland	446	310
Eiwithoudende gewassen	513	357
Maïs a)	420	420
Zetmeelaardappelen (gemiddeld) b)	1.000	1.000

a) Niet voor alle maïs wordt premie aangevraagd. Dit houdt verband met de aanvraag van de stierpremie waar een bovengrens van 1.8 GVE (Grootvee-eenheid) per hectare voedergewas wordt gehanteerd. Indien maïs wordt meegenomen in deze berekening dan kan hiervoor geen premie worden ontvangen; b) Bij zetmeelaardappelen is de hoogte van het premiebedrag afhankelijk van de kg-opbrengst van het gewas.

2.2.3 Overige berekeningen

Met behulp van het Financieel-Economisch Simulatiemodel (FES) van het LEI is in te schatten wat de effecten zijn van de beleidsmaatregelen op de financiële positie van landbouwbedrijven en daarmee op hun continuïteitsperspectieven. Nadere informatie over dit model is gegeven in bijlage 1A. Daarnaast is verfijning van de inkomens- en continuïteitsberekeningen uitgevoerd met het programma STARS (STATistics for Regional Studies), dat toegelicht wordt in bijlage 1B.

2.2.4 Rapportage

Ten behoeve van de leesbaarheid zijn de gedetailleerde uitkomsten van de berekeningen in de bijlagen opgenomen (2 t/m 7). De bijlagen 2 t/m 4 geven de meest gedetailleerde informatie per bedrijfstype en -grootte en worden ingeleid door een overzicht; hierin wordt stap voor stap uitgelegd hoe de berekeningen zijn uitgevoerd en waar de uitkomsten terug te vinden zijn in de betreffende tabellen. De bijlagen 5 t/m 7 zijn samenvattingen van de voorafgaande bijlagen, waarbij in de A-tabellen de verschillende effecten van de hervormingen vermeld staan bij kortingen op de toeslag van 5% voor het bedrag boven 5.000 euro en in de B-tabellen de effecten van deze en de andere twee genoemde kortingsscenario's centraal staan. In de hoofdtekst is de informatie op hoofdlijnen weergegeven middels samenvattende tabellen en figuren.

3. Resultaten

3.1 Onderzoekspopulatie

Volgens de Landbouwtelling waren er in 2000 in Noord-Nederland 9.222 akkerbouw- en melkveebedrijven, waarvan 6.600 melkveebedrijven, 750 'gewone' akkerbouwbedrijven, 1.500 zetmeelaardappelbedrijven en 400 graanbedrijven (samen 2.650 akkerbouwbedrijven; tabel 3.1). De verdeling over grootteklassen is weergegeven in tabel 3.2. Deze zijn zo gekozen, dat de aantallen bedrijven in de groepen 'middel' en 'groot' niet te klein zouden worden voor statistisch verantwoorde uitspraken.

Tabel 3.1 Aantallen bedrijven van de verschillende onderzochte typen en bedrijfsgrootteklassen in Noord-Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe)

Type	Aantal in grootteklasse a)			Totaal aantal
	klein	middel	groot	
Melkveebedrijven	4.975	1.283	326	6.558
Overige akkerbouwbedrijven	443	165	147	755
Zetmeelaardappelbedrijven	988	371	153	1.512
Graanbedrijven	240	-	145	385

a) Voor nadere informatie over de grootteklassen wordt verwezen naar tabel 3.2.
Bron: Land- en Tuinbouwcijfers 2000.

Tabel 3.2 Gemiddelde omvang van de verschillende onderzochte typen en bedrijfsgrootteklassen in Noord-Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe)

Type	Omvang in grootteklasse a)		
	klein	middel	groot
Melkveebedrijven:			
- aantal melkkoeien	50	85	153
- oppervlakte cultuurgrond	36	47	74
Overige akkerbouwbedrijven	32	55	126
Zetmeelaardappelbedrijven	31	76	127
Graanbedrijven	42	-	95

a) De omvang van de melkveebedrijven is gegeven in aantal melkkoeien en oppervlakte cultuurgrond (ha), die van de akkerbouwbedrijven in oppervlakte cultuurgrond (ha).
Bron: Informatienet van het LEI.

Bij de melkveebedrijven zit 76% in de klasse 'klein', dat wil zeggen dat men gemiddeld 50 melkkoeien heeft. Bij de drie types akkerbouwbedrijven zit eveneens de grootste groep in de groep 'klein': 57% van de overige akkerbouwbedrijven (rond 32 ha), 65% van de zetmeelaardappelbedrijven (31 ha) en 62% van de graanbedrijven (46 ha).

Het gemiddelde bouwplan van de drie typen akkerbouwbedrijven staat in tabel 3.3. Opvallend is het hoge aandeel pootaardappelen op de (overige) Noord-Nederlandse akkerbouwbedrijven. Nadere informatie over de doorgerokende bedrijven is gegeven in bijlage 2A. Daarin zijn ook de relatieve aandelen van de verschillende gewassen grafisch weergegeven.

Tabel 3.3 Gemiddelde arealen van de belangrijkste akkerbouwgewassen qua areaal op de drie typen akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland (ha) in 1999

Gewas	Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
	klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
Granen	12,6	14,2	35,8	6,9	20,4	32,1	21,5	65,0
Aardappelen:								
Consumptie-	1,4	0	5,1	0	3,1	11,8	4,4	3,7
Poot-	10,4	18,7	40,9	1,3	5,8	9,3	0,1	6,0
Zetmeel-	0	0	0	9,7	24,1	30,8	0	0
Suikerbieten	4,8	10,2	22,1	7,9	12,7	18,8	8,9	10,0
Bloembollen	0	0,1	0	0	0	0,6	0	0
Groenten	0,5	3,5	4,0	0,1	0,2	2,2	0,4	1,0
Braak	1,1	1,8	5,2	0,5	1,2	3,3	0,7	6,8
Overig	0,5	6,6	13,0	3,3	7,7	13,4	6,2	0,8
Totaal	31,0	55,4	126,1	31,0	76,2	127,3	42,2	95,4

3.2 Uitkomsten inkomensberekeningen

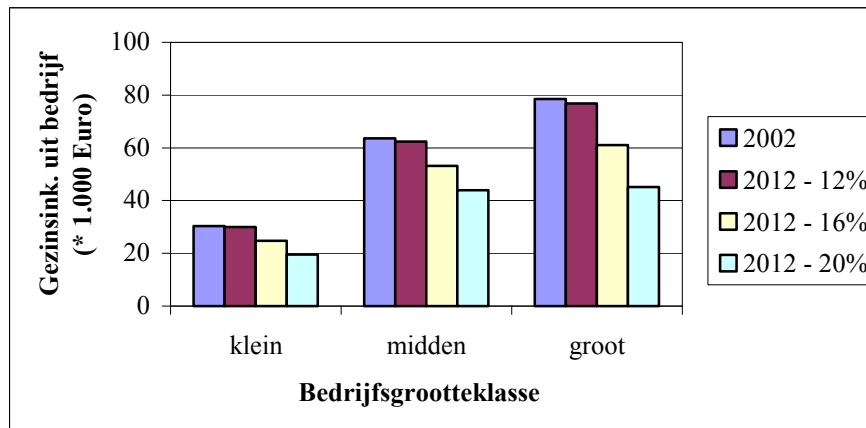
In deze paragraaf worden de uitkomsten van de inkomensberekeningen op hoofdlijnen weergegeven per bedrijfstype. Voor gedetailleerde informatie wordt verwezen naar de bijlagen 2 t/m 7.

3.2.1 Melkveebedrijven

Effect van verschillende niveaus van melkrijzdaling op het inkomen

In figuur 3.1 zijn de gezinsinkomens uit bedrijf weergegeven op melkveebedrijven in 2002 en in 2012. Grotere bedrijven blijken gemiddeld een hoger inkomen te hebben dan kleinere bedrijven, maar ook de absolute inkomensdaling als gevolg van de hervormingen is groter. Opvallend is dat bij een melkrijzdaling van 20% daardoor de gemiddelde inkomens op de middelgrote en grote bedrijven dicht bij elkaar komen te liggen (rond 45.000 euro). Op de

grote bedrijven is het inkomen dan vrijwel gehalveerd. Bij de middelgrote en kleine bedrijven is het effect relatief kleiner. Op de kleinere bedrijven daalt het inkomen bij het meest ongunstige scenario gemiddeld tot onder 20.000 euro. De inkomensdaling is vrijwel evenredig met de omzetsdaling in melk (melkquotum * melkprijsdaling), omdat de inkomensvoelers daarvan onafhankelijk zijn. De toename in de post omzet en aanwas is van zeer gering belang.

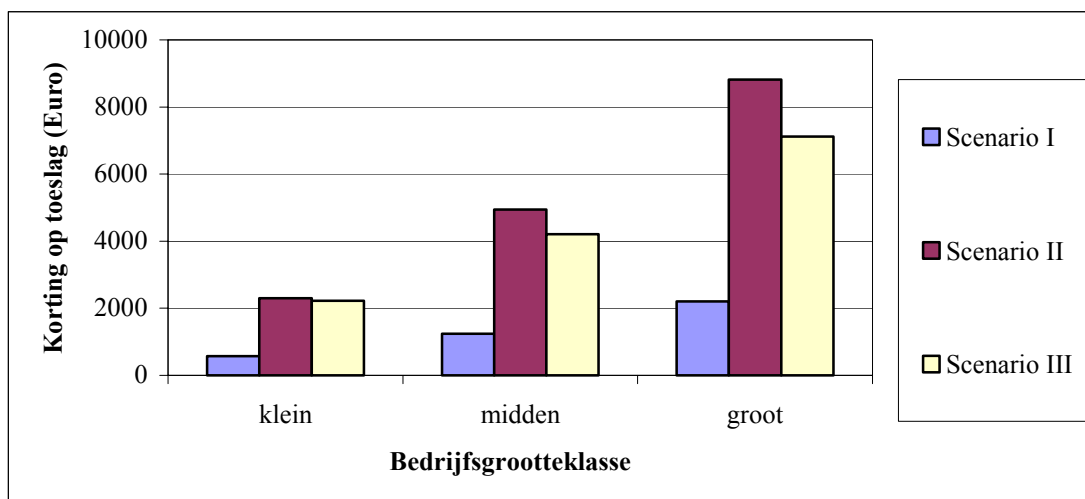
Figuur 3.1 Gezinsinkomen uit bedrijf op melkveebedrijven in Noord-Nederland in 2002 en in 2012 bij drie verschillende scenario's voor melkprijsdaling en bij drie verschillende bedrijfsgrootteklassen. Gemiddelde, afgeronde bedragen

Bron: LEI, berekeningen op basis van het Informatienet.

Effect van kortingen op de inkomensvoelers

Behalve dat nog onzeker is hoe groot de melkprijsdaling uit zal pakken is ook nog onduidelijk hoeveel op de inkomensvoelers gekort gaat worden. Figuur 2 toont de kortingen bij drie scenario's, bij de drie grootteklassen en bij een melkprijsdaling van 16%. De absolute kortingen zijn bij 12 en 20% melkprijsdaling even groot; alleen is het absolute inkomensniveau hoger respectievelijk lager.

De korting op de voelers varieert van 600 tot 2.200 euro bij het 'basisscenario' (5% korting op voelers boven 5.000 euro) en van 2.200 tot 8.800 euro bij de twee andere. Scenario's II (20% korting op voelers boven 5.000 euro) en III (5% korting op voelers boven 5.000 euro en 10% over het totaalbedrag) geven een even hoge korting bij een totaal voelersbedrag van 15.000 euro. Bij een lagere voelers dan 15.000 euro pakt scenario III hoger uit en bij een hogere voelers scenario II. De gemiddelde voelers bedragen voor de drie grootteklassen respectievelijk 16.500, 29.700 en 49.100 euro, zodat in alle gevallen scenario III gunstiger uitpakt dan scenario II. Een deel (ongeveer de helft) van de kleine bedrijven ontvangt echter een lagere voelers dan 15.000 euro, zoals blijkt uit figuur 3.3. Bij toepassing van scenario I krijgen alle bedrijven te maken met een korting, omdat de voelers in alle gevallen hoger is dan 5.000 euro.

Figuur 3.2 Kortingen of inkomensvoelers in de melkveehouderij bij drie kortingsscenario's, bij drie verschillende bedrijfsgrootteklassen en bij een melkrijdsdaling van 16%. Gemiddelde, afgeronde bedragen

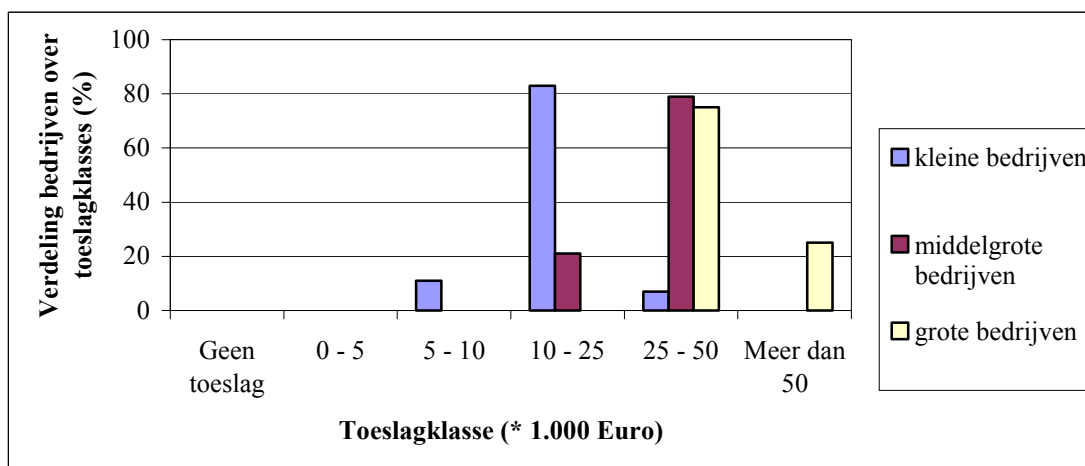
Toelichting bij de kortingsscenario's:

I: 5% korting op toeslagen boven 5.000 euro

II: 20% korting op toeslagen boven 5.000 euro

III: 5% korting op toeslagen boven 5.000 euro en 10% over het totaalbedrag.

Bron: LEI, berekeningen op basis van het Informatienet.

Figuur 3.3 Verdeling van de melkveebedrijven over zes toeslagklassen, bij drie verschillende bedrijfsgrootteklassen

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Aandeel inkomensvoelers in gezinsinkomen

Het aandeel van het inkomen dat uit inkomenstoelagen bestaat, zegt iets over de afhankelijkheid van die toelagen en daarmee van de kwetsbaarheid van groepen bedrijven ten opzichte van eventueel extra kortingsrondes in de toekomst. In 2002 waren er nog geen directe inkomenstoelagen voor melk, maar er was wel prijssteun middels interventieprijsen. Bij een melkprijsdaling van 12% compenseren de inkomenstoelagen in eerste instantie, dat wil zeggen zonder korting, de wegvallende prijssteun volledig (bijlage 2B; figuur 3.1), zodat dit aandeel toch berekend kan worden voor 2002. De uitkomsten daarvan staan in tabel 3.4. Datzelfde is gedaan voor 2012, wanneer er wel sprake is van inkomenstoelagen met een zekere mate van korting. Voor alle bedrijfsgroottes blijkt dit aandeel licht af te nemen, namelijk tot ruim 50%, ruim 40% en ongeveer 60% op respectievelijk de kleine, middelgrote en grote bedrijven. De afhankelijkheid van de inkomenstoelagen neemt door de hervormingen licht af en is vooral groot op de grote bedrijven. Dit betekent dat op de grote bedrijven het inkomen en de toelagen weliswaar groter zijn dan op de middelgrote bedrijven, maar dat de verhouding bij het inkomen lager is dan bij de toelagen. Dit duidt op afnemende schaalvoordelen in de Noord-Nederlandse melkveehouderij.

Tabel 3.4 Aandeel van het gezinsinkomen uit bedrijf dat in 2002 en in 2012 op melkveebedrijven in Noord-Nederland zou bestaan uit inkomenstoelagen (in %), respectievelijk zonder en met aftrek van kortingen, bij een melkprijsdaling van 12%, drie bedrijfsgroottes en drie kortingsscenario's

Bedrijfsgrootte	2002	2012; bij kortingsscenario:		
		I	II	III
Klein	55	53	50	50
Midden	47	46	42	43
Groot	63	61	57	58

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Tabel 3.5 Aandeel van het gezinsinkomen uit bedrijf dat in 2012 op melkveebedrijven in Noord-Nederland zou bestaan uit inkomenstoelagen (in %), bij een korting van 5% boven 5.000 Euro, bij drie scenario's voor melkprijsdaling en drie bedrijfsgroottes

Bedrijfsgrootte	Bij prijsdalingsscenario:		
	12%	16%	20%
Klein	53	64	81
Midden	46	54	65
Groot	61	77	104

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Overigens nemen bij grotere melkprijsdalingen de genoemde aandelen nog toe, omdat de toelagen onafhankelijk zijn van de prijsdaling. Bij een daling van 20% komt op de

grote bedrijven dit percentage zelfs op 104 te liggen (tabel 3.5). Dit betekent dat een groter bedrag aan toeslagen wordt ontvangen dan het uiteindelijke inkomen van de ondernemer uit bedrijf bedraagt. Een deel van de bedrijfskosten wordt dus betaald met de toeslagen.

3.2.2 Akkerbouwbedrijven

Effect op het inkomen

De akkerbouw heeft bij de hervormingen niet te maken met verdere dalingen van interventieprijzen, maar alleen met kortingen op de inkomstenstoelagen. Vooral op deze groep 'overige' akkerbouwbedrijven met relatief kleine aandelen marktordeningsgewassen (in de Nederlandse akkerbouw vooral granen, olie- en eiwitgewassen en zetmeelaardappelen) en braak is de inkomensdaling daardoor beperkt, namelijk maximaal 800, 1.000 en 2.700 Euro op respectievelijk kleine, middelgrote en grote bedrijven, zoals ook blijkt uit tabel 3.6.

Tabel 3.6 Gezinsinkomen uit bedrijf (* 1.000 Euro) op akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland in 2002 en in 2012 bij drie kortingscenario's en drie verschillende bedrijfsgrootteklassen. Gemiddelde, afgeronde bedragen. Uitleg bij de drie kortingscenario's is gegeven bij figuur 3.2

Bedrijfsgrootte	2002	2012; bij kortingscenario:		
		I	II	III
Klein	23,2	23,0	22,6	22,4
Midden	59,5	59,2	58,5	58,6
Groot	102,6	101,9	100,0	100,3

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

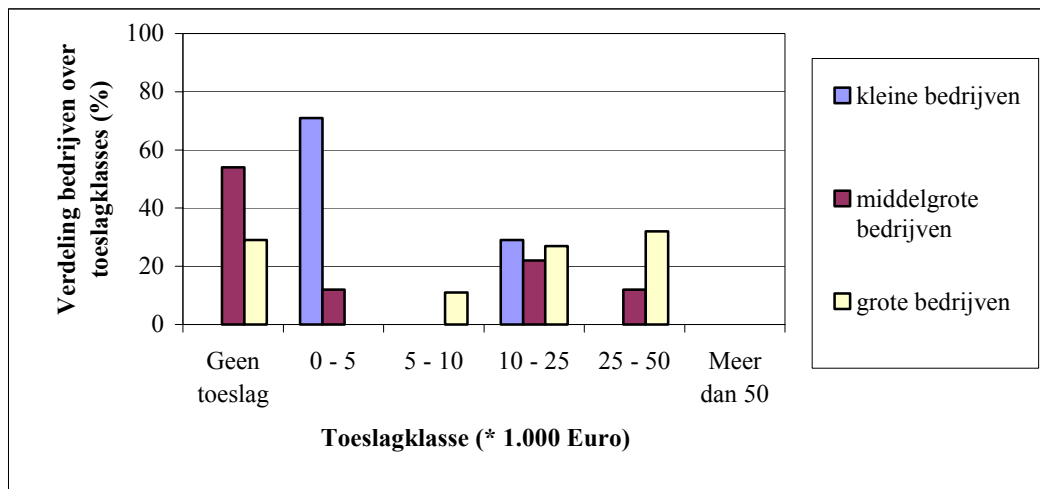
Variatie in inkomstenstoelagen

In tabel 3.6 gaat het om gemiddelden. Uit figuur 3.4 blijkt, dat toch nog 12% van de middelgrote en 32% van de grote akkerbouwbedrijven inkomstenstoelagen van meer dan 25.000 euro ontvangen (vóór aftrek van de korting). Deze bedrijven krijgen in het meest milde kortingscenario te maken met kortingen van minimaal 1.250 euro, namelijk bij een toeslag van 25.000 euro. Bij scenario II en een toeslag van 50.000 euro loopt dat op tot 9.000 euro. Aan de andere kant ontvangen 71%, 66% en 29% van respectievelijk de kleine, middelgrote en grote bedrijven geen toeslag of een toeslag van minder dan 5.000 euro, zodat zij in de scenario's I en II niet met kortingen te maken krijgen.

Maar liefst 54% van de middelgrote bedrijven in de steekproef ontvangt geen enkele inkomstenstoelag. Deze bedrijven zijn blijkbaar zodanig gespecialiseerd in bijvoorbeeld groenten- en of pootaardappelteelt (tabel 3.3), dat men een bouwplan zonder graan heeft. Waarschijnlijk zet men dit intensieve bouwplan rond door grond elders te huren en/of te ruilen met melkveehouders. Vermoedelijk is de steekproef op dit punt niet representatief.

Het inkomenseffect van de hervormingen is dus voor dit bedrijfstype zeer divers, doordat het aandeel marktordeningsgewassen (op deze bedrijven vooral graan) en braak sterk varieert.

Figuur 3.4 Verdeling van de akkerbouwbedrijven over zes toeslagklassen, bij drie verschillende bedrijfs-grootteklassen

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Aandeel inkomenstoelagen in gezinsinkomen

In tabel 3.7 staan de aandelen van het inkomen dat in 2002 en 2012 bestaat uit inkomens-toelagen. Deze percentages zijn aanzienlijk lager dan bij de melkveehouderij en bij de zetmeelaardappel- en graanbedrijven en nemen door de hervormingen licht af. Ze zijn bij alle bedrijfsgroottes kleiner dan 30%. Deze bedrijven zijn duidelijk minder afhankelijk van steun, maar tegelijkertijd meer van de markt.

Tabel 3.7 Aandeel van het gezinsinkomen uit bedrijf dat in 2002 en in 2012 op akkerbouwbedrijven in Noord-Nederland zou bestaan uit inkomens-toelagen (in %), respectievelijk zonder en met af-trek van kortingen, bij drie bedrijfsgrootteklassen en drie kortingsscenario's

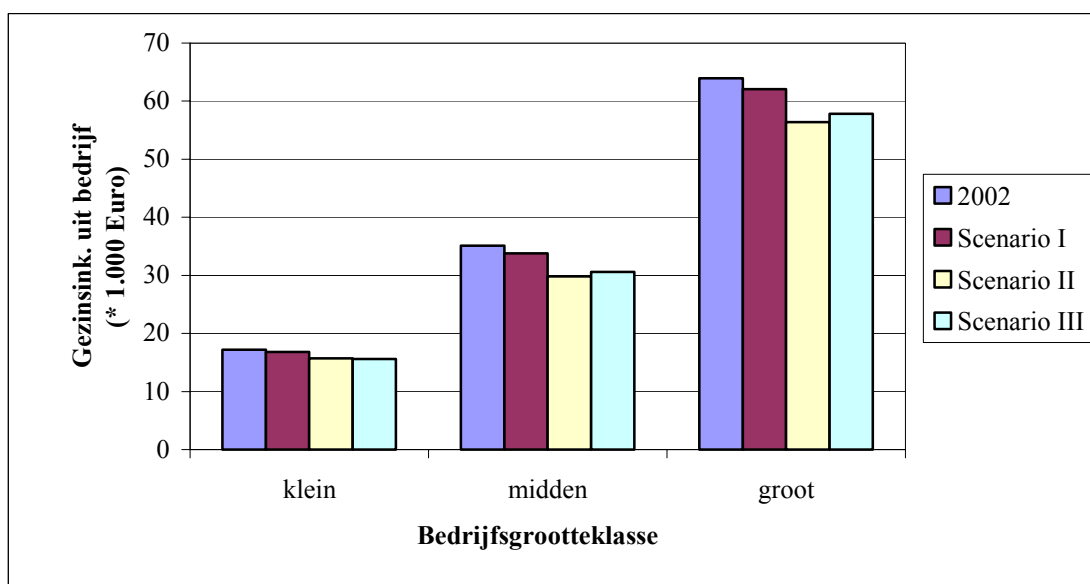
Bedrijfsgrootte	2002	2012; bij kortingsscenario:		
		I	II	III
Klein	28	28	27	26
Midden	12	12	11	11
Groot	17	16	15	15

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

3.2.3 Zetmeelaardappelbedrijven

Effect op het inkomen

In figuur 3.5 valt op, net als bij de andere bedrijfstypen in deze studie, dat het inkomen gemiddeld sterk samenhangt met de bedrijfsgrootte. Dat geldt ook voor de korting op de toeslagen. Deze varieert in kortingsscenario I tussen 400 en 1.900 euro en bij II en III tussen 1.500 en 7.600 euro. Omdat er geen prijsdalingen zijn verondersteld, vallen deze kortingen samen met de inkomensdalingen. Deze bedraagt in scenario I enkele procenten en kan in de overige scenario's oplopen tot 9% à 15%.

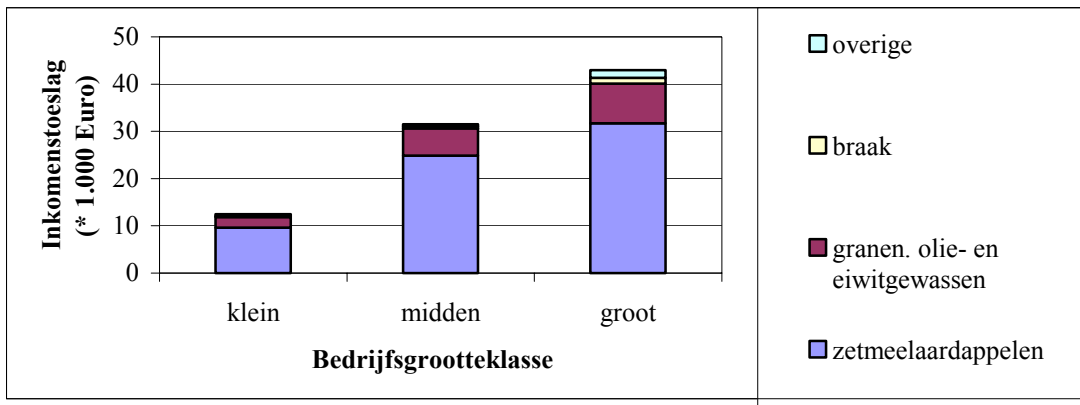

Figuur 3.5 Gezinsinkomen uit bedrijf op zetmeelaardappelbedrijven in Noord-Nederland in 2002 en in 2012 bij drie verschillende kortingsscenario's en bij drie verschillende bedrijfsgrootteklassen. Gemiddelde, afgeronde bedragen. Uitleg bij de drie kortingsscenario's is gegeven bij figuur 3.2

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Opbouw inkomenstoelagen

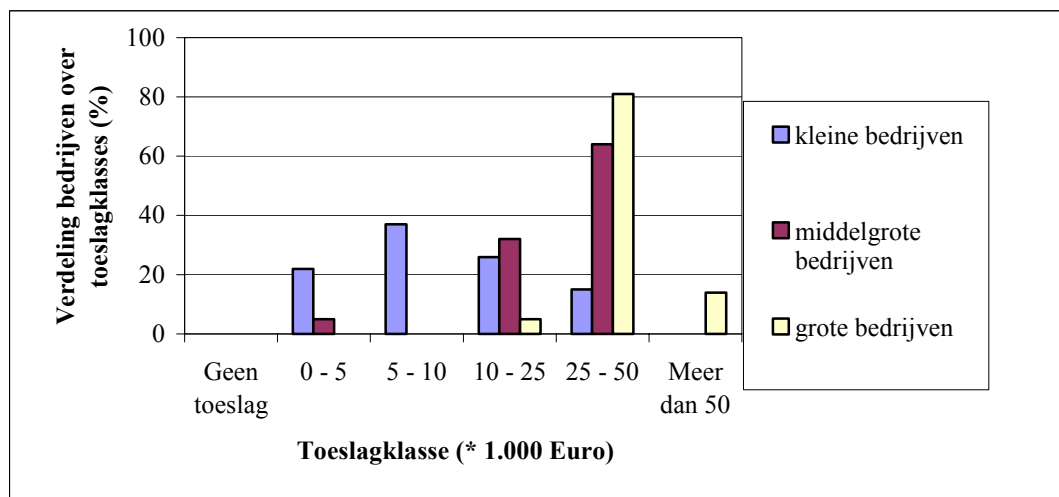
Zoals verwacht mag worden hangt de korting vooral samen met het areaal zetmeelaardappelen op deze bedrijven. Figuur 3.6 geeft een nadere aanduiding van de inkomenstoelagen uit diverse gewassen en braak. De toeslagen voor zetmeelaardappelen variëren tussen 9.600 en 31.700 euro op respectievelijk de kleine en grote bedrijven. De tweede plaats wordt ingenomen door granen, olie- en eiwitgewassen, waarvoor respectievelijk 2.200 en 8.400 euro ontvangen wordt. De toeslagen voor braak zijn klein.

Figuur 3.6 Hoogte en opbouw van de inkomstenstoelagen op zetmeelaardappelbedrijven in Noord-Nederland bij drie verschillende bedrijfsgrootteklassen
Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Variatie in inkomstenstoelagen

In figuur 3.7 wordt de variatie binnen de drie bedrijfsgrootteklassen duidelijk. Van de kleine bedrijven ontvangt 59% minder dan 10.000 euro. Inkomstenstoelagen van 25.000 euro tot 50.000 euro komen op slechts 15% van de kleine bedrijven voor en op respectievelijk 64% en 81% van de middelgrote en grote bedrijven. Van de grote bedrijven ontvangt daarnaast 14% meer dan 50.000 euro. Omdat deze figuur betrekking heeft op typische zetmeelaardappelbedrijven, komen er in deze figuur geen bedrijven voor die geen inkomstenstoelag ontvangen. Dit geeft een geheel ander beeld dan bij de (overige) akkerbouwbedrijven, waarbij veel minder bedrijven een zekere mate van afhankelijkheid van deze toeslagen kennen.

Figuur 3.7 Verdeling van de zetmeelaardappelbedrijven over zes toeslagklassen, bij drie verschillende bedrijfsgrootteklassen
Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.
Aandeel inkomstenstoelagen in gezinsinkomen

Het aandeel toeslagen op het inkomen loopt op de zetmeelaardappelbedrijven op tot 90% op de middelgrote bedrijven (tabel 3.8). De kleine en grote bedrijven zitten duidelijk lager met respectievelijk 70% en 65%. Dit heeft onder andere te maken met een lager aandeel zetmeelaardappelen en/of een hoger aandeel overige gewassen (tabel 3.3; bijlage 2A). De geconstateerde afhankelijkheid wordt niet wezenlijk anders door de hervormingen. Bij zetmeelaardappelen blijft 60% van de toeslag gekoppeld aan het product; dit deel wordt uitbetaald als onderdeel van de prijs.

Tabel 3.8 Aandeel van het gezinsinkomen uit bedrijf dat in 2002 en in 2012 op zetmeelaardappelbedrijven in Noord-Nederland zou bestaan uit inkomstenstoelagen (in %), respectievelijk zonder en met aftrek van kortingen, bij drie bedrijfsgroottes en drie kortingsscenario's. Uitleg bij de drie kortingsscenario's is gegeven bij figuur 3.2

Bedrijfsgroote	2002	2012; bij kortingsscenario:		
		I	II	III
Klein	73	72	70	69
Midden	90	89	88	88
Groot	68	65	63	64

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

3.2.4 Graanbedrijven

Effect op het inkomen

De daling van het gezinsinkomen uit bedrijf blijft bij kortingsscenario I beperkt tot 1% à 2.6% (tabel 3.9). Bij de andere twee scenario's kan de inkomstenderving tot 6% op de kleine bedrijven en ruim 10% op de grote bedrijven. Opvallend is ook bij dit type het verschil in gemiddeld inkomen tussen de kleine en grote bedrijven.

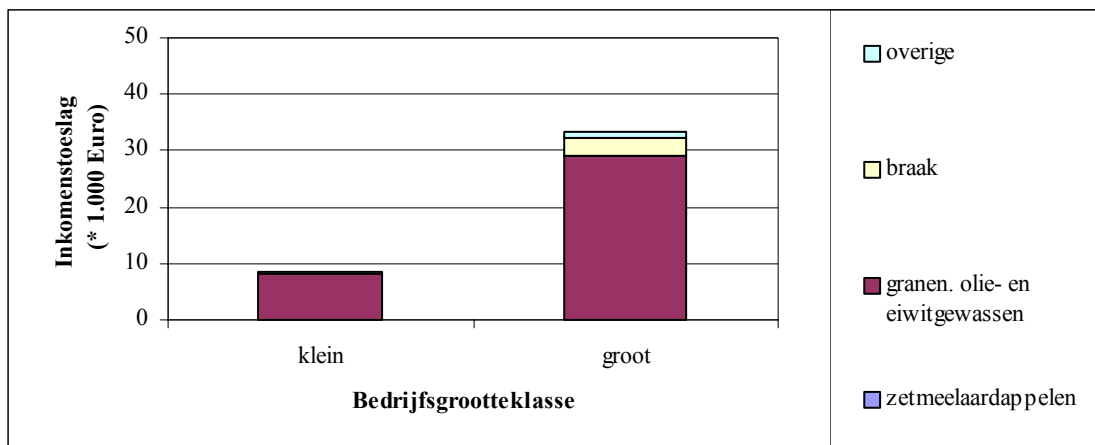
Tabel 3.9 Gezinsinkomen uit bedrijf (* 1.000 euro) op graanbedrijven in Noord-Nederland in 2002 en in 2012 bij drie kortingsscenario's en twee verschillende bedrijfsgroottes. Gemiddelde, afgeronde bedragen. Uitleg bij de drie kortingsscenario's is gegeven bij figuur 3.2

Bedrijfsgroote	2002	2012; bij kortingsscenario:		
		I	II	III
Klein	19.1	19,0	18,4	18,0
Groot	53.6	52,2	48,0	48,9

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Opbouw inkomstenstoelagen

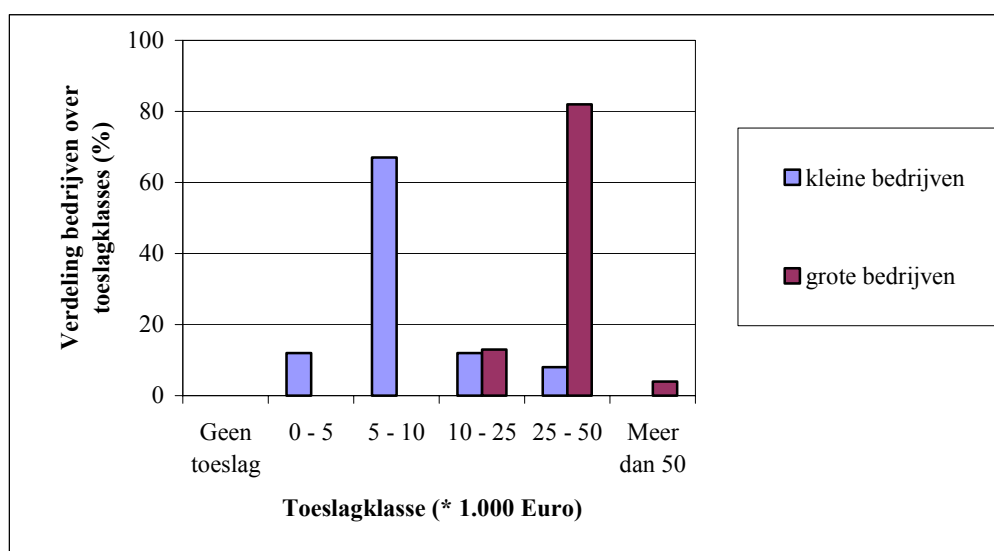
Op de graanbedrijven hangen de inkomenstoelagen nauw samen met het areaal graan. De opbouw van deze toeslagen is gegeven in figuur 3.8. De gemiddelde toeslagen voor granen, olie- en eiwithoudende gewassen bedragen respectievelijk 8.300 euro en 29.100 euro op de kleine en grote bedrijven. Braak speelt op de grotere bedrijven een grotere rol dan op de kleinere bedrijven en de meeste andere akkerbouwbedrijven. De inkomensdaling op de graanbedrijven zal in grote lijnen evenredig zijn met het areaal granen en andere maaigewassen.

Figuur 3.8 Hoogte en opbouw van de inkomenstoelagen op graanbedrijven in Noord-Nederland bij twee verschillende bedrijfsgrootteklassen
Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Variatie in inkomenstoelagen

Ook bij dit bedrijfstype variëren de inkomenstoelagen binnen en tussen de twee grootteklassen sterk, zoals blijkt uit figuur 3.9. Bijna 80% van de graanbedrijven ontvangt minder dan 10.000 euro, terwijl 8% meer dan 25.000 euro ontvangt. Van de grote bedrijven ontvangt 82% 25.000 à 50.000 euro, maar er zijn ook bedrijven met minder dan 25.000 of meer dan 50.000 euro. Net als bij de zetmeelaardappelbedrijven ontvangen alle bedrijven een toeslag.

Figuur 3.9 Verdeling van de graanbedrijven over zes toeslagklassen, bij twee verschillende bedrijfsgrootteklassen

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

Aandeel inkomenstoelagen in gezinsinkomen

In vergelijking met de zetmeelaardappelbedrijven maken de inkomenstoelagen op graanbedrijven een veel kleiner deel van het inkomen uit (tabel 3.10). Dit is een gevolg van de lagere toeslagbedragen per ha in vergelijking tot zetmeelaardappelen (tabel 3.2). Ten opzichte van de (overige) akkerbouwbedrijven is het aandeel van de toeslagen in het inkomen veel groter, doordat het aandeel premiegewassen in het bouwplan op de graanbedrijven veel groter is (tabel 3.3). Op kleine bedrijven is de afhankelijkheid geringer dan op grote bedrijven (tabel 3.10).

Tabel 3.10 Aandeel van het gezinsinkomen uit bedrijf dat in 2002 en in 2012 op graanbedrijven in Noord-Nederland zou bestaan uit inkomenstoelagen (in %), respectievelijk zonder en met aftrek van kortingen, bij twee bedrijfsgrootteklassen en drie kortingsscenario's

Bedrijfsgrootte	2002	2012; bij kortingsscenario:		
		I	II	III
Klein	45	45	43	42
Groot	62	61	57	58

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet.

3.2.5 Conclusie

De uitkomsten van de berekeningen geven aan dat vooral de melkveehouderij met ingrijpende inkomensdalingen zal worden geconfronteerd als gevolg van de GLB-hervormingen. De exacte daling van de melkprijs speelt een dominante rol bij de vraag hoe groot die dalingen zullen zijn. Voor de akkerbouw zijn de gevolgen minder groot, maar met name op zetmeelaardappel- en graanbedrijven moeten door de extra korting in het kader van de financiële discipline toch nog inkomensdalingen van 7% tot 15% verwacht worden. Het gaat dan om gemiddelde inkomensdalingen variërend tussen 1.500 en 7.000 euro per bedrijf in de vijf betreffende groepen.

3.3 Uitkomsten continuïteitsberekeningen

Omdat het aantal bedrijven in het Informatienet van het LEI per groep vrij beperkt is, zijn in deze paragraaf alleen de uitkomsten weergegeven die met de methode STARS zijn berekend. Verder zijn alleen twee sterk verschillende scenario's uitgewerkt: een melkprijsdaling van 12% in combinatie met een korting op de directe betalingen met 5% boven 5.000 euro en een melkprijsdaling van 20% samen met een korting van 20% boven 5.000 euro.

De tabellen 3.11A en 3.11B geven een overzicht van de gevolgen van de GLB-hervormingen op de verdeling over continuïteitsklassen van de onderzochte melkvee- en akkerbouwbedrijven in beide scenario's.

Tabel 3.11A Mutaties in continuïteitsklasse a) op alle onderzochte bedrijfstype-bedrijfsgroottecombinaties als gevolg van de GLB-hervormingen ten opzichte van het basisscenario b) (in procentpunten) in het eindjaar 2012. Scenario: 12% melkprijsdaling en 5% korting op de inkomstenstoelagen boven 5.000 euro

Klasse	Melkveebedrijven			Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedr.			Graanbedrijven	
	klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
1	- 1,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	- 0,8	- 4,3	- 0,6	0	0	0	- 0,8	0	0	0	0
3	- 4,6	+ 0,2	+ 0,9	- 0,5	0	0	+ 0,5	0	0	0	0
4	+ 7,2	+ 4,1	- 0,3	+ 0,5	0	0	+ 0,3	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

a) Toelichting op de continuïteitsklassen:

1. geen liquiditeitsproblemen, goede moderniteit en aan de financieringsbehoefte kan worden voldaan;
2. geen liquiditeitsproblemen, goede moderniteit en aan de financieringsbehoefte kan niet worden voldaan;
3. geen liquiditeitsproblemen, lage moderniteit;
4. liquiditeitsproblemen;
5. onvoldoende inkomen en vermogen om bedrijf lang draaiende te houden;
6. gestopt.

b) Het basisscenario is Agenda 2000.

Bron: Informatienet van het LEI en berekeningen met FES.

Tabel 3.11B *Mutaties in continuïteitsklasse a) op alle onderzochte bedrijfstype-bedrijfsgroottecombinaties in als gevolg van de GLB-hervormingen ten opzichte van het basisscenario b) (in procentpunten) in het eindjaar 2012. Scenario: 20% melkprijzdaling en 20% korting op de inkomstenstoeslagen boven 5.000 euro*

Klasse	Melkveebedrijven			Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedr.			Graanbedrijven	
	klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
1	- 6,0	- 8,3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	+ 0,3	- 3,6	- 4,6	- 0,2	0	0	- 0,8	0	0	0	0
3	- 7,3	+ 0,2	+ 0,6	- 0,5	0	0	+ 0,8	0	- 1,3	0	0
4	+ 12,5	+ 11,6	+ 4,0	+ 0,7	0	0	0	0	+ 1,3	0	0
5	0	0	0	0	0	+ 2,7	0	0	+ 1,3	0	0
6	+ 0,5	0	0	0	0	- 2,7	0	0	- 1,3	0	0

a) Toelichting op de continuïteitsklassen: zie tabel 11A; b) Het basisscenario is Agenda 2000.

Bron: Informatienet van het LEI, berekeningen met FES.

Bij de kleine en middelgrote melkveebedrijven daalt het aantal bedrijven zonder problemen (klassen 1 t/m 3) in het eerste scenario (tabel 3.11A) met 7 respectievelijk 4 procentpunten. Als gevolg van de GLB-hervormingen komen deze bedrijven in liquiditeitsproblemen (klasse 4). Bij de grote melkveebedrijven zijn de verschuivingen zeer klein en niet zorgwekkend. Bij de kleine akkerbouw- en zetmeelaardappelbedrijven is een lichte verschuiving waar te nemen van klasse 3 naar klasse 4. Voor de overige akkerbouwbedrijven zijn de effecten van de GLB-hervormingen op de continuïteitspositie beperkt.

In het tweede, min of meer 'worst case-scenario' zijn de gevolgen uiteraard groter voor met name de melkveehouderij. Het aantal bedrijven met liquiditeitsproblemen (klasse 4) neemt bij de kleine, middelgrote en grote melkveebedrijven toe met respectievelijk 13%, 12% en 4%, waarbij bovendien een half procent van de kleine melkveebedrijven extra stopt ten opzichte van Agenda 2000. Bij de kleine akkerbouw- en de grote zetmeelaardappelbedrijven neemt het aantal bedrijven in klasse 4 licht toe. De graan- en zetmeelaardappelbedrijven blijken de 20% daling van de inkomstenstoeslag goed te kunnen doorstaan.

4. Discussie

De uitkomsten van de berekeningen geven aan, dat vooral de melkveehouderij met ingrijpende inkomensdalingen zal worden geconfronteerd als gevolg van de GLB-hervormingen. Voor de akkerbouw zijn de gevolgen minder groot, maar met name op zetmeelaardappel- en graanbedrijven moeten door de extra korting in het kader van de financiële discipline toch nog inkomensdalingen van 7% tot 15% verwacht worden. Het gaat dan om gemiddelde inkomensdalingen variërend tussen 1.500 en 7.000 euro in de vijf betreffende groepen.

Stel dat een gezinshuishouden gemiddeld 30.000 euro per jaar besteedt, dan wordt het daarvoor benodigde inkomen uit bedrijf gemiddeld niet gehaald op de kleine melkvee-, akkerbouw-, zetmeelaardappel- en graanbedrijven. De situatie zal nog verslechteren. Daarbij moet aangetekend worden, dat de verschillen binnen de groepen groot zijn. Bovendien heeft men op veel bedrijven inkomsten van buiten het bedrijf, die een belangrijke rol kunnen spelen als dekking voor diverse uitgaven. Aan de andere kant hebben de meeste bedrijven financieringslasten, waardoor men rente en aflossing moet betalen. De uitkomsten van FES laten de situatie zien, als deze posten worden meegerekend.

Belangrijk is niet alleen het absolute inkomensniveau, maar ook in hoeverre het nog lonend is om marktordeningsgewassen te telen terwijl men toch directe inkomstenstoelagen ontvangt. Dit zou dan vooral voor graanteelt gelden, waarbij (in Nederland) volledige ont koppeling van de teelt en de directe betalingen is afgesproken. De uitbetaling van zetmeelaardappelen blijft deels (60%) gekoppeld aan de teelt zelf, zodat het saldo waarmee de teler rekent hoger is dan het saldo zonder EU-bijdrage. Een dergelijke koppeling blijft mogelijk ook bestaan bij het verkrijgen van slachtpremies. Deze koppeling verlaagt het risico op wegvallen van de productie in die gevallen aanzienlijk.

Voor de zetmeelaardappelteelt zou het gemiddelde, deels ontkoppelde saldo in de Veenkoloniën en het Noordelijk Zandgebied op bijvoorbeeld 1.500 euro per ha kunnen liggen (Smit en Prins, 2003). Bij loonwerkkosten voor rooien van 500 euro per ha (Dekkers, 2002¹) resteert dan gemiddeld een saldo van 1.000 euro. Bij een gemiddeld ontkoppeld saldo van granen van 600 euro in hetzelfde gebied (Smit en Prins, 2003) en loonwerkkosten van 500 euro voor maaidorsen en stro persen zullen voor een deel van de telers de moeite en de risico's van de teelt niet opwegen tegen het resterende saldo in vergelijking met arbeids-, kosten- (100 euro per ha) en risico-extensieve braaklegging. Dit geldt dan met name voor bedrijven zonder eigen mechanisatie en relatief lage opbrengsten en efficiëntie. Vermoedelijk zal voor extra braakland ten opzichte van de situatie in de referentieperiode

---

¹ Deze zogenaamde KWIN-tarieven zijn met CUMELA, de brancheorganisatie van loonwerkers, tot stand gekomen. De gehanteerde tarieven in de praktijk wijken hier volgens een woordvoerder van CUMELA dikwijls van af. Naast invloeden van grondsoort en tonnage is er een groot regio-effect. De loonwerktarieven in West-Nederland zijn gemiddeld beduidend hoger dan in Oost-Nederland, waar concurrentie met Duitse loonwerkers een prijsdrukkend effect heeft.

(2000 - 2002) geen braakpremie betaald worden, maar blijft wel de verplichting om de grond in goede landbouwkundige staat te handhaven (Raad van de Europese Unie, 2003). Voor wintertarweteelt op de Noordelijke klei zal het saldo bij eigen mechanisatie in veel gevallen hoger zijn dan 1.000 euro per ha, zodat in dat gebied de kans op het wegvallen van graanareaal duidelijk kleiner is dan op de Noordelijke zand en in de Veenkoloniën. In Groot-Britannië wordt beweerd dat veel graanproducenten of melkveehouders in dat land beter kunnen stoppen, omdat de subsidie hoger is dan de geldopbrengst (Agrarisch Dagblad 07-11-2003).

Omschakeling naar aardappelen, groenten en fruit is niet mogelijk zonder deze inkomstenstoelagen te verliezen, maar dat geldt alleen voor het deel van het areaal waarop marktordeningsgewassen geteeld worden. Bij een dalend bietenquotum (Berkhout et al., 2003) is er een kans, dat er toch grond zonder toeslagen vrijkomt, maar er is op dit moment nog onzekerheid over de vaststelling van referentie-arealen, met name hoe deze toeslagen over het bedrijf worden verdeeld. Mocht er wel 'toeslagvrije' grond vrijkomen, dan is er een kans, dat de arealen poot- en consumptieaardappelen en groenten op akkerbouwbedrijven toenemen. Het inkomen van telers van deze gewassen zou dan door een groter aanbod kunnen gaan dalen. Dit is dan geen gevolg van de GLB-hervormingen als zodanig maar van wijzigingen in de Europese Suikerregeling.

De uitkomsten voor melkvee met alleen de basiskorting komen overeen met die van Alfa Accountants en Adviseurs (Voogd, 2003). Als de melkprijsdaling beperkt blijft tot 10,6% speelt men gemiddeld quitte. In de LEI-berekeningen is 10,5% als break evenpoint gevonden.

In de studie zijn de productiekosten constant verondersteld, omdat geen rekening is gehouden met inflatie, toenemende kg-opbrengsten en bedrijfsontwikkelingen. Het is echter de vraag wat er met name gebeurt met de opbrengstprijzen. Door het verlagen respectievelijk wegvallen van de garantieniveaus in de EU, toenemende internationale concurrentie en dergelijke kunnen die wel eens meer onder druk komen en is een 'trendmatige' bedrijfs- en productiviteitsontwikkeling niet meer voldoende om (inflatoire) kostenstijgingen op te vangen respectievelijk de koopkracht van het agrarische bedrijf in stand te houden. Feitelijk is dat nu al in de landbouw (akkerbouw en grondgebonden veehouderij) gaande, vandaar ook het hoge aantal bedrijfsbeëindigingen (De Bont, LEI, pers. med., 2003).

Normaliter mag verwacht worden dat de meeste productiemiddelen in prijs zullen stijgen. Echter, door lagere saldi per kg melk of per ha melkveegrond zullen de prijzen voor deze grond en voor melkquota dalen. In het geval dat de melkquota na 2014 afgeschaft worden, zal de quotumprijs richting dat slotjaar dalen tot nul. Vooral in het eerste geval (aanschaffing van melkquota niet aan de orde) zullen de kosten voor bedrijfsuitbreiding lager worden. Voor de uitbreiders zullen daardoor de vaste kosten per kg melk dalen¹. Mogelijk zijn dit de meest doorslaggevende factoren voor de inkomens van met name

---

¹ De daling van de jaarlijkse rentekosten voor melkquota zal geheel of gedeeltelijk tenietgedaan worden door een verlenging van de afschrijvingstermijn van quota van 8 naar 11,5 jaar, zoals onlangs door het Kabinet besloten is. Weliswaar dalen hierdoor de jaarlijkse afschrijvingskosten, maar gelijktijdig stijgt het belastbaar inkomen en daardoor de belastingclaim.

melkveehouders in de nieuwe situatie. Overigens is nog een vraag of de inkomens- en toeslagen grondgebonden zullen worden.

Voor de meeste akkerbouwers heeft de exacte omvang van de melkprijsdaling geen direct effect op hun eigen inkomen. Wel wordt de concurrentiekracht van de melkveehouderij ten opzichte van de akkerbouw door die prijsdaling beïnvloed, met name op de grondmarkt. Een verschil in melkprijsdaling kan dus een verschil in de prijs van extra aan te kopen of te pachten grond betekenen en daarmee indirect een inkomenseffect in de akkerbouw hebben.

Voor de boeren met suikerbieten lijken de jongste voorstellen (september 2003) tamelijk ingrijpend, te weten de afschaffing van de quota en verlaging van de minimumprijzen (Berkhout et al., 2003). Voor een deel van de bedrijven, met name bij kleine arealen marktordeningsgewassen, zou deze ingreep wel eens veel grotere gevolgen kunnen hebben dan de GLB-hervormingen. Dit hangt uiteraard ook af van de compensatie die suikerbietentelers zullen ontvangen.

In de analyse is pro-actief gedrag ondernemers niet meegenomen. Alle gemaakte berekeningen hebben betrekking op onveranderde bedrijfsvoering en -structuur. Hierdoor wordt een zo zuiver mogelijk beeld gegeven van de effecten van de hervormingen zelf. Uiteraard zullen de betreffende ondernemers reageren op basis van hun inzicht in de te verwachten effecten van het nieuwe beleid. In de geplande workshops en daarbuiten zal men gaan nadenken over de te kiezen strategie voor zijn of haar bedrijf. Die strategie zal uitgestippeld worden op basis van zijn of haar eigen verwachtingen rond inkomens- en continuïteitsontwikkeling enerzijds en van de toekenning van toeslagrechten anderzijds. Schaalvergroting ter compensering van lagere saldi kan een optie zijn, maar een deel van de oudere ondernemers zonder opvolger kan ook besluiten eerder te stoppen dan eigenlijk gepland. Daarbij is mogelijke toekenning van toeslagrechten aan grond een verdragende factor. Een rol in de overwegingen kan ook de nieuwe mestwetgeving spelen. Dierrechten komen misschien te vervallen, zodat men in principe ook weer na kan denken over het opstarten van een veehouderijtak. De moderne varkenshouderij vraagt echter een te grote schaal voor beginnende akkerbouwers-varkenshouders; misschien breiden akkerbouwers met een bestaande varkenstak uit. Mestkuikens passen in het algemeen beter. Door eigen graan te voeren kan men het saldo van de graanteelt opkrikken en in de oogsttijd is het relatief eenvoudig een ronde over te slaan. Bij leghennen is dit laatste niet het geval, maar in die sector is de rentabiliteit de laatste jaren beter dan die van mestkuikens, afgezien van Vogelpesteffecten. Een probleem hierbij is dat in verschillende gemeentes het bestemmingsplan 'dichtgetimmerd' is tegen uitbreiding van intensieve veehouderijtakken ('roze invasie').

5. Conclusies en aanbevelingen

Als gevolg van de vroegere maatregelen in het kader van de MacSharry-hervormingen en van Agenda 2000 hebben akkerbouwers in de afgelopen jaren al behoorlijk wat in moeten leveren op de prijzen van marktordeningsgewassen, met name granen, eiwit- en oliehoudende gewassen en zetmeelaardappelen. Door de besluiten van 2003 zal ook de melkprijs dalen, al is nog niet bekend in welke mate; dit hangt onder andere af van de mate waarin de zuivelindustrie toegevoegde waarde aan de melk zal weten te geven en daarmee een deel van de interventieprijzdaling van boter en melkpoeder zal weten te compenseren. Het meest waarschijnlijke scenario is, dat de inkomenstoelagen voor de productie van melk niet voldoende zullen zijn om de prijsdaling te neutraliseren.

Bij een melkprijzdaling van 16% en een korting op de inkomenstoelagen van 20% boven 5.000 euro daalt het gezinsinkomen uit bedrijf ten opzichte van 2002 op kleine melkveebedrijven van 30.300 naar 23.100 euro (- 24%), op middelgrote bedrijven van 63.600 naar 49.500 euro (- 22%) en op grote bedrijven van 78.500 naar 54.400 euro (- 31%). Bij eenzelfde korting is de verandering in gezinsinkomen geschat op 2% à 3% voor de akkerbouwbedrijven, op -9%, -15% en -13% voor respectievelijk de kleine, middelgrote en grote zetmeelaardappelbedrijven en op -7% en -11% voor respectievelijk de kleine en de grote graanbedrijven. Bij de verschillende types akkerbouwbedrijven speelt het melk-prijsscenario in de meeste gevallen geen directe rol in de inkomensteruggang.

De hoogte van de inkomenstoelag en van de korting hierop is op akkerbouwbedrijven niet alleen afhankelijk van de bedrijfsomvang, maar ook van het bouwplan, dat wil zeggen het aandeel marktordeningsgewassen. Op 54% en 29% van respectievelijk de middelgrote en grote (overige) akkerbouwbedrijven ontvangt men geen inkomenstoelagen, omdat men er geen marktordeningsgewassen teelt of er geen premie voor aanvraagt.

De afhankelijkheid van de landbouw in Noord-Nederland van inkomenstoelagen, uitgedrukt als aandeel van het gezinsinkomen uit bedrijf, is vooral groot op zetmeelaardappel-, melkvee- en graanbedrijven. Deze daalt door de hervormingen als gevolg van kortingen op de steun.

Volgens de continuïteitsberekeningen met FES stijgt het aantal melkveebedrijven met liquiditeitsproblemen als gevolg van de GLB-hervormingen van 2003. De toename is uiteraard afhankelijk van de melkprijzdaling en het kortingscenario, maar is met name groot op de kleine en middelgrote bedrijven. Bij een hoog kortingspercentage stijgt bovendien het aandeel van de grote akkerbouw- en zetmeelaardappelbedrijven licht dat in liquiditeitsproblemen komt of zelfs zal stoppen bij gebrek aan kredietverschaffing.

Alle gemaakte berekeningen hebben betrekking op onveranderde bedrijfsvoering en -structuur, zodat de resultaten statisch van karakter zijn. Hierdoor wordt een zo zuiver mogelijk beeld gegeven van de effecten van de hervormingen zelf. Uiteraard zullen de betreffende ondernemers reageren op basis van hun inzicht in de te verwachten effecten van het nieuwe beleid. In de door LNV-Directie Noord geplande workshops en daarbuiten zullen veel ondernemers gaan nadenken over de te kiezen strategie voor hun bedrijf.

Door het nieuwe systeem van directe inkomstenstoeslagen die in veel gevallen losgekoppeld zijn van de teelt van een gewas of het houden van dieren, dalen de saldi per ha die een ondernemer hanteert om zijn bouwplan en veestapel te optimaliseren. In een aantal gevallen, met name in de graanteelt, zou dit kunnen leiden tot het braakleggen van grond, namelijk in die gevallen dat het saldo na aftrek van loonwerkkosten erg laag of zelfs negatief wordt. In een aantal andere gevallen, met name de zetmeelaardappelteelt en mogelijk ook bij het verkrijgen van slachtpremies, blijft de koppeling gedeeltelijk bestaan, waardoor het risico op wegvallen van de productie in die gevallen aanzienlijk verkleind is.

Door dalende saldi zal er verandering optreden in grondprijzen. Afhankelijk van de exacte melkprijzdaling en de kortingspercentages op de inkomstenstoeslagen kan dit in verschillende regio's en sectoren verschillend uitpakken. Daarnaast worden de grondprijzen beïnvloed door de verwachting dat er toeslagrechten op grond komen te liggen en door pro-actief gedrag van ondernemers, bijvoorbeeld door versnelde bedrijfsbeëindiging of schaalvergroting. Overigens is nog een vraag of de toeslagrechten een onderdeel van de grondprijzen zullen gaan vormen.

De exacte effecten zullen sterk afhangen van de vraag in hoeverre ondernemers perspectief zien in bedrijfsvergroting in vergelijking met andere keuzes (zoals werk zoeken buiten het bedrijf, verbreding op het bedrijf, enzovoort) en die gefinancierd krijgen, de mate van afvloeiing en dergelijke. Deze effecten kunnen ook regionaal sterk verschillen.

Nader onderzoek is gewenst naar de complexe interacties van saldooverlaging en verschillende reacties van (groepen) ondernemers op de hervormingen, onder andere resulterende in veranderingen in grondprijs, en de uitwerking daarvan op de (on)mogelijkheden van diverse typen bedrijven met verschillende omstandigheden qua omvang, bedrijfsomvang, bouwplan en grondsoort voor zowel beleidsmakers als ondernemers en verwerkers. Een analyse van mogelijke ontwikkelingsscenario's en -paden op bedrijfsniveau kan betrokken ondernemers helpen om de best mogelijke strategische keuzes te maken.

Literatuur

Agrarisch Dagblad 01-11-2003, pag. 2. *Boeren onder nieuwe EU-beleid niet rendabel.*

Berkhout, P., S. van Berkum, J.F.M. Helming, M. Lips & J.C.M. van Meijl, *Herziening van de suikermarktordening? Mogelijke gevolgen voor Nederland en de EU.* Rapport 6.03.13. LEI, Den Haag, 2003.

Bont, de, C.J.A.M., W.H. van Everdingen, J.F.M. Helming en J.H. Jager, *Hervorming Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2003. Gevolgen van de voorstellen van de Europese Commissie voor de Nederlandse landbouw.* Rapport 6.03.05. LEI, Den Haag, 2003a.

Bont, de, C.J.A.M., J.F.M. Helming en J.H. Jager, *Hervorming Gemeenschappelijk Landbouwbeleid 2003. Gevolgen van de besluiten voor de Nederlandse landbouw.* Rapport 6.03.15. LEI, Den Haag, 2003b.

Bont, de, C.J.A.M., N. Bondt, J. Bolhuis, J.F.M. Helming en J.H. Wisman, *Vleeskalveren en hervorming Gemeenschappelijk Landbouwbeleid.* Rapport 6.03.09. LEI, Den Haag, 2003c.

Dekkers, W.A., (red.). *Kwantitatieve informatie Akkerbouw en Vollegrondsgroenteteelt 2002.* Rapport 301. PPO, Lelystad, 2002.

Land- en Tuinbouwcijfers 2000. LEI, Den Haag, LEI en CBS, Voorburg/Heerlen.

Raad van de Europese Unie, *Verordening van de Raad tot vaststelling van gemeenschappelijke voorschriften voor regelingen inzake rechtstreekse steunverlening in het kader van het gemeenschappelijke landbouwbeleid en tot vaststelling van bepaalde steunregelingen voor landbouwers en houdende wijziging van de Verordeningen (EEG) nr. 2019/93, (EG) nr. 1452/2001, (EG) nr. 1453/2001, (EG) nr. 1454/2001, (EG) nr. 1868/94, (EG) nr. 1251/1999, (EG) nr. 1254/1999, (EG) nr. 1673/2000, (EEG) nr. 2358/71 en (EG) nr. 2529/2001.* Brussel, EU. Institutioneel dossier 2003/0006 (CNS), 2003.

Smit, A.B., en H. Prins, *Gevolgen van invoering van de Mid Term Review voor de akkerbouw in Noordoost-Nederland.* Rapport 6.03.03. LEI, Den Haag, 2003.

Voogd, H.A., *Inkomensgevolgen van hervormingen van het EU-landbouw-beleid voor melkveebedrijven.* Alfa Accountants en Adviseurs, Wageningen, 2003.

Bijlage 1A Berekeningen van continuïteitseffecten

Met behulp van het Financieel-Economisch Simulatiemodel (FES) van het LEI is in te schatten wat de effecten zijn van de beleidsmaatregelen op de financiële positie van landbouwbedrijven. Als input voor het model dienen de bedrijfsuitkomsten van de landbouwbedrijven uit het Informatienet van het LEI. Het model kan de bedrijfsvoering simuleren tot in dit geval 2012. Een uitgangspunt daarbij is dat het bedrijf op een gelijke wijze wordt voortgezet. Uitbreiding of bijvoorbeeld omschakeling naar andere gewassen is volgens het model geen optie voor de bedrijven. Wel krijgen de bedrijven als gevolg van de GLB-hervormingen te maken met wijzigingen in de kosten en opbrengsten. Het FES-model bepaalt aan de hand van de nieuwe inkomsten en uitgaven of de bedrijven nog in staat zijn vervangingsinvesteringen te doen. Als een bedrijf hier niet toe in staat is, kan de investering worden uitgesteld en worden bespaard op bijvoorbeeld gezinsuitgaven. Blijkt de investering nog steeds niet haalbaar, dan zal het productieapparaat verouderen. Het bedrijf kan uiteindelijk zelfs moeilijk voortgezet worden doordat banken geen krediet meer verschaffen.

Aan de hand van diverse parameters worden bedrijven ingedeeld in een bepaalde continuïteitsklasse. Een van deze parameters is de kasstroom. Ook de moderniteit (boekwaarde als percentage van de nieuwwaarde) van de duurzame productiemiddelen wordt meegenomen bij de bepaling van de continuïteitsklasse. Onderstaande klassen worden onderscheiden:

- 1 geen liquiditeitsproblemen, goede moderniteit en aan de financieringsbehoefte kan worden voldaan;
- 2 geen liquiditeitsproblemen, goede moderniteit en aan de financieringsbehoefte kan niet worden voldaan;
- 3 geen liquiditeitsproblemen, lage moderniteit;
- 4 liquiditeitsproblemen;
- 5 onvoldoende inkomen en vermogen om bedrijf lang gaande te houden;
- 6 gestopt.

FES rekent met genormaliseerde opbrengsten en kosten, waardoor de invloed van het basisjaar op de uitkomsten wordt ingeperkt. Bovendien zijn niet zozeer de absolute uitkomsten van belang als wel de verschillen tussen de uitkomsten van beide scenario's. Het basisscenario gaat uit van de gemiddelde situatie over de jaren 1995 - 1999 genomen (genormaliseerd), gecorrigeerd voor Agenda 2000. In het scenario GLB-hervormingen zijn de wijzigingen verwerkt op het gebied van bijvoorbeeld melkquota en modulatie.

Bijlage 1B Verfijning van de inkomens- en continuïteitsberekeningen

Met behulp van het programma STARS worden bedrijven uit de Landbouwtelling gekoppeld aan bedrijven uit het Informatienet van het LEI. De selectiecriteria waarop dat gedaan wordt, kunnen door de gebruiker gekozen worden. Bij de berekeningen in deze studie is het bijvoorbeeld denkbaar, dat een deel van de Oldambtster graanbedrijven uit de Landbouwtelling gekoppeld wordt aan LEI-bedrijven uit andere regio's die bijvoorbeeld evenveel inkomenstoelage zullen ontvangen. Het gevolg daarvan is dat het aantal vergelijkbare bedrijven in het Informatienet van het LEI voor deze deelpopulatie binnen de Landbouwtelling toeneemt. De steekproef wordt daardoor groter en de verrichte berekeningen naar alle waarschijnlijkheid betrouwbaarder.

De selectiecriteria die voor dit onderzoek zijn gebruikt om aan ieder bedrijf in de Landbouwtelling de uitkomsten van een LEI-bedrijf te koppelen, zijn:

- de bedrijfsoppervlakte in ha;
- de bedrijfsomvang in NGE;
- de MacSharry-regio (I of II);
- de oppervlakte granen;
- de oppervlakte maïs;
- de oppervlakte zetmeelaardappelen;
- de oppervlakte braak;
- het aantal melkkoeien;
- het aantal ooien;
- het aantal stuks vleesvee.

De verbreding van de basis door middel van de STARS-methode heeft tot gevolg gehad dat het aantal voor dit onderzoek gebruikte LEI-bedrijven toe is genomen van 130 stuks tot 375.

Berekeningen met STARS gaven voor de inkomensberekeningen hetzelfde beeld als de steekproef voor Noord-Nederland. De uitkomsten hiervan zijn ter wille van de overzichtelijkheid niet weergegeven. In het geval van de continuïteitsberekeningen gaven de berekeningen met STARS een evenwichtiger beeld dan de beperkte steekproef.

Bijlage 2 Overzicht bij de Bijlagen 2, 3 en 4

In de Bijlagen 2, 3 en 4 staan gedetailleerde uitkomsten van de inkomensberekeningen. De drie bijlagen zijn gelijk qua opbouw, maar verschillen op één punt. In Bijlage 2 is een melkprijsdaling van 12% doorgerekend, in Bijlage 3 een daling van 16% en in Bijlage 4 van 20%. Dit heeft uiteraard vooral gevolgen voor de melkveebedrijven. Het aantal akkerbouwbedrijven met een neventak melkveehouderij is in het studiegebied gering. Ten behoeve van een goede vergelijkbaarheid van typen en groottes zijn deze bedrijven in deze studie bovendien buiten beschouwing gelaten, zodat er geen verschillen zijn tussen de bijlagen voor wat betreft de drie types akkerbouwbedrijven. Een deel van de opgenomen melkveebedrijven heeft een beperkt areaal akkerbouwgewassen. In verband met een vereiste minimale omvang van groepsgroottes was het noodzakelijk de betreffende bedrijven in de selectie te handhaven. Het effect van deze arealen akkerbouwgewassen op de uitkomsten is echter zeer gering.

In Bijlage 2A staan de bedrijfsgegevens van alle melkvee-, akkerbouw-, zetmeelaardappel- en graanbedrijven in Noord-Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe) in het Informatienet van het LEI, boekjaar 1999/2000. Dit is de uitgangssituatie voor de berekeningen. De Bijlagen 2A en 3A zijn hieraan gelijk. In deze tabellen staan onder andere gemiddelde arealen cultuurgrond, akkerbouwgewassen en braak, aantallen dieren, melkquota, melkprijzen en -producties en de zetmeelpremie per ha.

De Bijlagen 2B, 3B en 4B geven de berekeningen per groep (combinatie van type en grootte). In de eerste regel staan de gezinsinkomens uit bedrijf nadat de effecten van Agenda 2000 zijn verrekend. De mutatie van de opbrengsten (regel A) behelst de effecten van de voorgestelde melkprijsdaling van respectievelijk 12%, 16% en 20% en de uitbreiding van het melkquotum met 1,5%. De resulterende inkomensdaling bij de melkveebedrijven wordt voor een klein deel gecompenseerd door de uitbreiding van het melkquotum; daardoor neemt de veebezetting toe en als gevolg daarvan ook de post omzet en aanwas, dat is de toename van de waarde van de veestapel door groei in aantal en/of vleesproductie. Onder deze rubriek valt alleen de mutatie als gevolg van de nieuwe besluiten in de eindsituatie zoals deze in juni 2003 in Luxemburg zijn vastgesteld.

De mutatie in de toeslagen (regel B) heeft op dezelfde periode betrekking en bedraagt (vanaf 2006) 35,5 euro per ton geproduceerde melk. Deze toeslagen zijn nieuw, omdat de melkveehouderij niet zoiets als ha-toeslagen heeft gekend (behalve voor de snijmaïsteelt). Ze compenseren een deel van de totale opbrengstverlaging in regel A. De premiekorting (regel C) is gebaseerd op de totale directe betalingen. Deze staan verderop in de tabel gespecificeerd. Deze premies houden rekening met het werkelijk aantal hectares of dieren waarover premie is ontvangen. Ook kunnen er administratieve kortingen over de premies zijn opgelegd. Voor het eindjaar 2012 bedraagt de korting 5% van het totale bedrag aan directe betalingen, waarbij de eerste 5.000 Euro vrijgesteld is. De resterende inkomens staan vermeld halverwege de betreffende Bijlagen, gevolgd door een nadere specificatie van de totale directe betalingen zonder korting.

Vervolgens zijn de toeslagen (B), opbrengstdaling (A) en korting premie (C) in een percentage van het inkomen in 2002 en in 2012 uitgedrukt (Bijlagen 2C, 3C en 4C). Datzelfde is gedaan voor het totaal effect (A + B - C) in de drie scenario's voor kortingen op de toeslagen. Blok 4 geeft tenslotte een indicatie van de spreiding van de 'basiskorting' van 5% boven 5.000 Euro.

Bijlage 2A

Bedrijfsgegevens (1999/00) en gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouwbedrijven, naar bedrijfstype (in Euro per bedrijf) > 16 nge (**12% prijsdaling**). **Bijlage 3A en 4A zijn hieraan gelijk.**

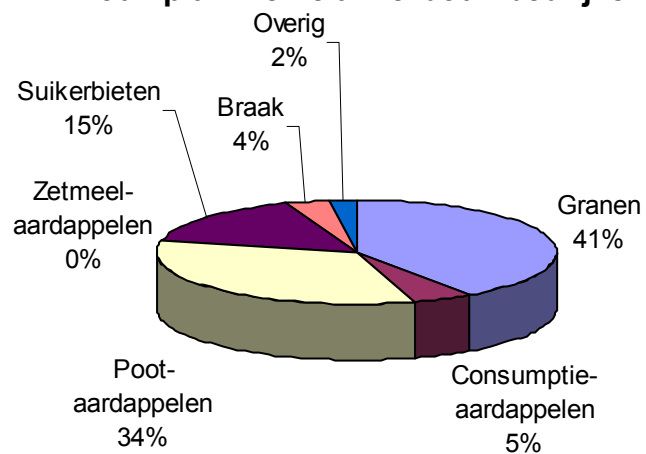
Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Aantal bedrijven (populatie)	2.230	559	263
Opp. cultuurgrond (ha/bedrijf)	36,7	55,4	82,0
Opp. granen (ha/bedrijf)	0	0,9	0
Opp. maïs (ha/bedrijf)	1,1	7,5	7,6
Opp. zetmeelaardappelen (ha/bedrijf)	0	0	0
Opp. braak (ha/bedrijf)	0	0,5	0,9
Opp. poot aardappelen (ha/bedrijf)	0	0	0
Opp. cons. aardappelen (ha/bedrijf)	0	0	0
Opp. suikerbieten (ha/bedrijf)	0	0,4	0,2
Opp. bloembollen (ha/bedrijf)	0	0	0
Opp. groenten (ha/bedrijf)	0	0	0
Overig cultuurgrond (ha/bedrijf)	35,6	46,1	73,3
Aantal melkkoeien (stuks per bedrijf)	49,9	85,5	152,7
Aantal oaien (stuks per bedrijf)	11,9	3,2	12,8
Aantal stieren (stuks per bedrijf)	1,1	0,2	1,6
Aantal stuks vleesvee (stuks per bedrijf)	3,1	0,5	4,5
Aantal stuks vleeskalveren (stuks per bedrijf, melkbasis)	0	0	0
Gebruiksmelkquotum (ton/bedrijf)	385	669	1.157
Melkprijs (Euro per 100 kg)	33,46	33,03	33,06
Melkproductie/koe (kg/jaar)	7.719	8.073	7.751
Zetmeelpremie per hectare (Euro)			

Bron: Informatienet van het LEI.

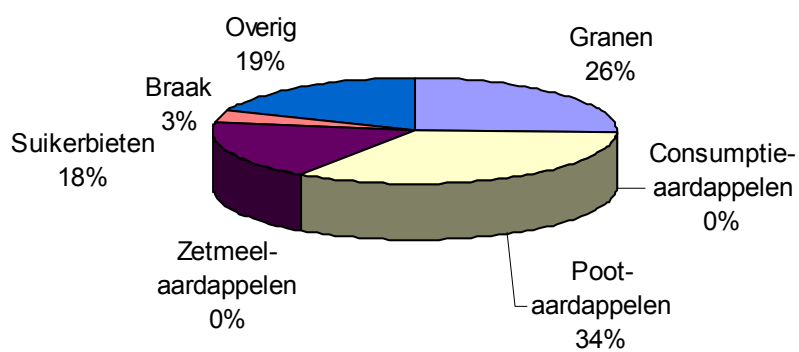
Bijlage 2A (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
226	313	152	853	554	386	451	230
31,0	55,4	126,1	31,0	76,2	127,3	42,2	95,4
12,0	14,2	35,8	6,9	20,4	32,1	21,5	65,0
0,7	0,3	0	1,3	1,0	5,0	0	2,1
0	0	0	9,7	24,1	30,8	0	0
1,1	1,8	5,2	0,5	1,2	3,3	0,7	6,8
10,4	18,7	40,9	1,3	5,8	9,3	0,1	6,0
1,4	0	5,1	0	3,1	11,8	4,4	3,7
4,8	10,2	22,1	7,9	12,7	18,8	8,9	10
0	0,1	0	0	0	0,6	0	0
0,5	3,5	4	0,1	0,2	2,2	0,4	1
0,1	6,6	13,0	3,3	7,7	13,4	6,2	0,8
0	0	0	0	0	0	0	0
3,2	2,6	0	0	1,3	0,2	0	0
0	0	0	0,1	0	1,2	0,5	0
0	0	0	0,6	0	3,1	1,4	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
			990	1.032	1.031		

Bouwplan kleine akkerbouwbedrijven

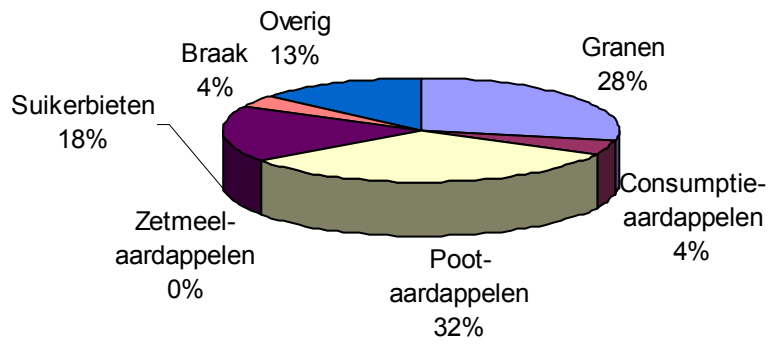

Bouwplan middengrote akkerbouwbedrijven

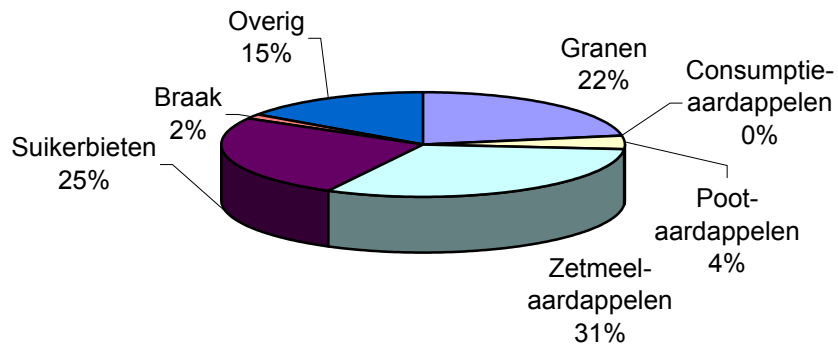

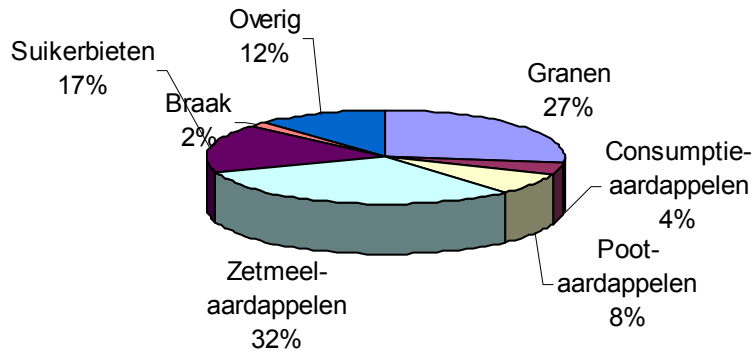
Bouwplan grote akkerbouwbedrijven

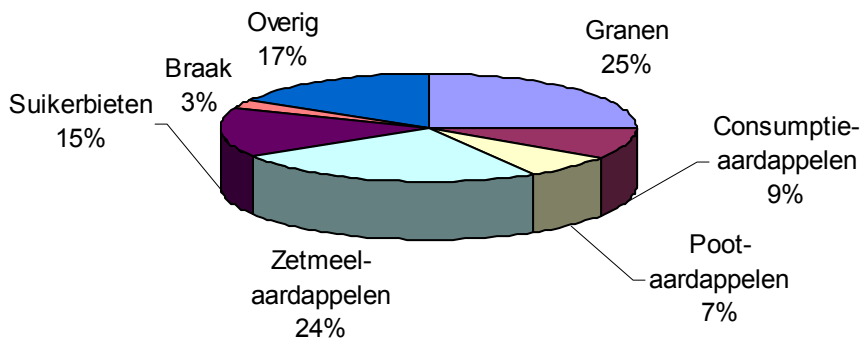
Bouwplan kleine zetmeelaardappelbedrijven

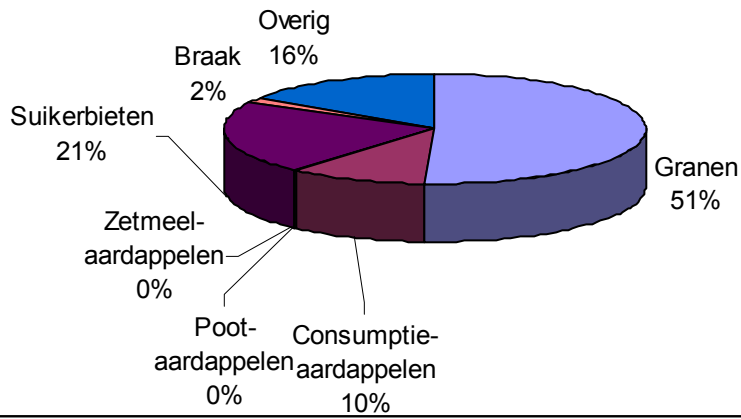
Bouwplan middengrote zetmeelaardappelbedrijven

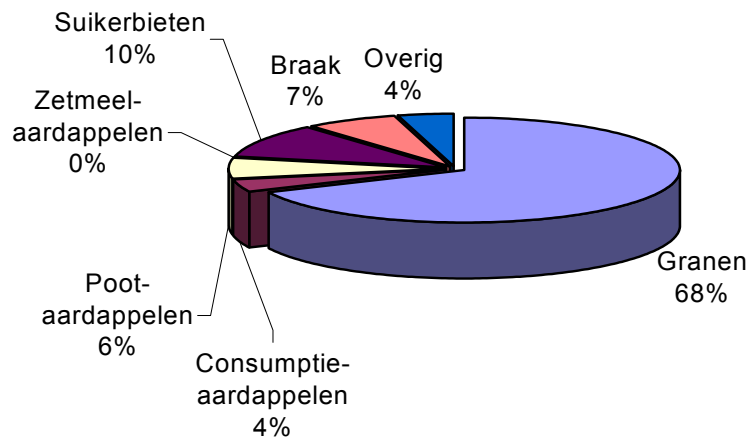
Bouwplan grote zetmeelaardappelbedrijven

Bouwplan kleine graanbedrijven

Bouwplan grote graanbedrijven

Bijlage 2B

Bedrijfsgegevens en gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouw-
bedrijven (> 16 nge), naar bedrijfstype (in Euro per bedrijf, **bij 12% prijsdaling**)

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen uit bedrijf (Euro/bedrijf. 1995-1999. na aftrek Agenda 2000-effecten)	30.262	63.577	78.488
Mutatie opbrengsten (door o.a. prijsdalingen en quotumuitbreiding) tussen 2002 en 2012 (Euro per bedrijf)			
Totaal opbrengstverlaging (A)	-13.559	-24.024	-41.144
w.v. melkopbrengsten	-13.764	-24.349	-41.785
omzet en aanwas	204	325	641
Mutatie toeslagen tussen 2002 en 2012 (Euro per bedrijf)			
Totaal mutatie toeslagen (B)	13.887	24.122	41.700
w.v. melkkoeien	13.887	24.122	41.700
Korting premie C (Euro per bedrijf; 5% > 5.000)	575	1.236	2.205
Totaal effect A + B - C (Euro per bedrijf)	-248	-1.137	-1.648
Gezinsinkomen uit bedrijf 2012 (Euro per bedrijf)	30.014	62.440	76.840
Totale directe betalingen (incl. Agenda 2000) zonder korting			
w.v. zetmeelaardappelen	0	0	0
granen. olie- en eiwitgewassen	0	394	0
braak	0	209	415
zoogkoeien	0	0	0
melkkoeien	13.887	24.122	41.700
maïs	93	1.928	2.016
ooi	313	81	310
stierpremie	147	0	0
slachtpremie	2.065	2.985	4.650
Totaal (Euro per bedrijf)	16.505	29.719	49.091
Toeslag in % van inkomen 2002	55	47	63
Toeslag per hectare (Euro)	450	536	599
Toeslag in % van inkomen 2012; bij 5% korting > 5.000)	53	46	61

Bron: Informatienet van het LEI.

Bijlage 2B (vervolg)

drijven	Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbe-	
	klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
	23.189	59.478	102.608	17.187	35.099	63.952	19.146	53.580
	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0	0
	148	251	673	377	1.328	1.899	184	1.408
	-148	-251	-673	-377	-1.328	-1.899	-184	-1.408
	23.041	59.227	101.035	16.810	33.771	62.053	18.962	52.172
	0	0	0	9.618	24.884	31.716	0	0
	0	5.981	14.636	2.245	5.759	8.404	8.293	29.142
	487	789	2.306	193	451	1.180	293	3.035
	0	0	0	0	0	66	71	0
	0	0	0	0	0	0	0	0
	321	124	0	399	411	1.508	0	952
	67	55	46	0	32	6	0	31
	0	0	0	0	0	0	0	0
	0	0	0	38	0	95	17	0
	6.445	6.950	16.989	12.494	31.536	42.975	8.674	33.159
	28	12	17	73	90	67	45	62
	208	125	135	403	414	338	206	348
	27	11	16	72	89	66	45	61

Bijlage 2C

Bedrijfsgegevens en gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouw-
bedrijven (> 16 nge), naar bedrijfstype (in Euro per bedrijf, **bij 12% prijsdaling**)

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
In % van het inkomen; mutatie t.o.v. 2002			
Toeslagen (totaal) (B)	46	38	53
Prijsdalingen (totaal) 12% (A)	-45	-38	-52
Korting premie 5% > 5.000 (I) (C1)	2	2	3
Korting premie 20% > 5.000 (II) (C2)	8	8	11
Korting premie 5% > 5.000 en 10% v. totaal (III) (C3)	7	7	9
Effect (I) (A + B - C1)	-1	-2	-2
Effect (II) (A + B - C2)	-7	-8	-11
Effect (III) (A + B - C3)	-6	-6	-8
In % van het inkomen; mutatie t.o.v. 2012			
Korting premie 5% > 5.000 (I) (C1)	2	2	3
Korting premie 20% > 5.000 (II) (C2)	8	8	13
Korting premie 5% > 5.000 en 10% v. totaal (III) (C3)	8	7	10
Effect (I) (A + B - C1)	-1	-2	-2
Effect (II) (A + B - C2)	-7	-8	-12
Effect (III) (A + B - C3)	-7	-7	-9
Verdeling van bedrijven (%) naar hoogte van de toeslag			
Geen toeslag	0	0	0
0-2.500 Euro	0	0	0
2.500 - 5.000 Euro	0	0	0
5.000 - 10.000 Euro	11	0	0
10.000 - 25.000 Euro	83	21	0
25.000-50.000 Euro	7	79	75
> 50.000 Euro	0	0	25
Totaal	100	100	100
Aantal bedrijven ingedeeld naar hoogte korting (in % van totaal; bij 5% > 5.000)			
0 Euro	0	0	0
0-100 Euro	0	0	0
100-1000 Euro	93	21	0
1000-2000 Euro	7	75	51
2000-5000 Euro	0	4	49
5000-10000 Euro	0	0	0
> 10.000 Euro	0	0	0
Totaal	100	100	100

Bron: Informatienet van het LEI.

Bijlage 2C (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	1	2	4	3	1	3
3	2	3	9	15	12	4	11
3	2	2	9	13	10	5	9
-1	0	-1	-2	-4	-3	-1	-3
-3	-2	-3	-9	-15	-12	-4	-11
-3	-2	-2	-9	-13	-10	-5	-9
1	0	1	2	4	3	1	3
3	2	3	10	18	13	4	12
4	2	2	10	15	11	6	10
-1	0	-1	-2	-4	-3	-1	-3
-3	-2	-3	-10	-18	-13	-4	-12
-4	-2	-2	-10	-15	-11	-6	-10
Totaal premie (incl. agenda 2000) (voor aftrek korting)							
0	0	0	0	0			
32	12	0	0	0	0	0	0
38	0	0	22	5	0	12	0
0	0	11	37	0	0	67	0
29	22	27	26	32	5	12	13
0	12	32	15	64	81	8	82
0	0	0	0	0	14	0	4
100	100	100	100	100	100	100	100
verticaal = 100							
71	66	29	22	5	0	12	0
0	0	11	16	0	0	53	0
29	22	27	47	32	5	26	13
0	12	26	15	48	81	8	82
0	0	7	0	16	8	0	4
0	0	0	0	0	5	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
100	100	100	100	100	100	100	100

Bijlage 3B

Bedrijfsgegevens en gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouw-
bedrijven (> 16 nge), naar bedrijfstype (in Euro per bedrijf, **bij 16% prijsdaling**)

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen uit bedrijf (Euro/bedrijf. 1995-1999. na aftrek Agenda 2000-effecten)	30.262	63.577	78.488
Mutatie opbrengsten (door o.a. prijsdalingen en quotumuitbreiding) tussen 2002 en 2012 (Euro per bedrijf)			
Totaal opbrengstverlaging (A)	-18.792	-33.280	-57.029
w.v. melkopbrengsten	-18.996	-33.605	-57.670
omzet en aanwas	204	325	641
Mutatie toeslagen tussen 2002 en 2012 (Euro per bedrijf)			
Totaal mutatie toeslagen (B)	13.887	24.122	41.700
w.v. melkkoeien	13.887	24.122	41.700
Korting premie C (Euro per bedrijf, 5% > 5.000)	575	1.236	2.205
Totaal effect A + B - C (Euro per bedrijf)	-5.480	-10.393	-17.533
Gezinsinkomen uit bedrijf 2012 (Euro per bedrijf)	24.782	53.184	60.955
Totale directe betalingen (incl. Agenda 2000) zonder korting			
w.v. zetmeelaardappelen	0	0	0
granen. olie- en eiwitgewassen	0	394	0
braak	0	209	415
zoogkoeien	0	0	0
melkkoeien	13.887	24.122	41.700
maïs	93	1.928	2.016
ooi	313	81	310
stierpremie	147	0	0
slachtpremie	2.065	2.985	4.650
Totaal (Euro per bedrijf)	16.505	29.719	49.091
Toeslag in % van inkomen 2002	55	47	63
Toeslag per hectare (Euro)	450	536	599
Toeslag in % van inkomen 2012; bij 5% korting > 5.000)	64	54	77

Bron: Informatienet van het LEI.

Bijlage 3B (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
23.189	59.478	102.608	17.187	35.099	63.952	19.146	53.580
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
148	251	673	377	1.328	1.899	184	1.408
-148	-251	-673	-377	-1.328	-1.899	-184	-1.408
23.041	59.227	101.935	16.810	33.771	62.053	18.962	52.172
0	0	0	9.618	24.884	31.716	0	0
5.570	5.981	14.636	2.245	5.759	8.404	8.037	29.142
487	789	2.306	193	451	1.180	293	3.035
0	0	0	0	0	66	71	0
0	0	0	0	0	0	0	0
321	124	0	399	411	1.508	0	952
67	55	46	0	32	6	0	31
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	38	0	95	17	0
6.445	6.950	16.989	12.494	31.536	42.975	8.674	33.159
28	12	17	73	90	67	45	62
208	125	135	403	414	338	206	348
27	11	16	72	89	66	45	61

Bijlage 3C

Bedrijfsgegevens en gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouw-
bedrijven (> 16 nge), naar bedrijfstype (in Euro per bedrijf, **bij 16% prijsdaling**)

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
In % van het inkomen; mutatie t.o.v. 2002			
Toeslagen (totaal) (B)	46	38	53
Prijsdalingen (totaal) 16% (A)	-62	-52	-73
Korting premie 5% > 5.000 (I) (C1)	2	2	3
Korting premie 20% > 5.000 (II) (C2)	8	8	11
Korting premie 5% > 5.000 en 10% v. totaal (III) (C3)	7	7	9
Effect (I) (A + B - C1)	-18	-16	-22
Effect (II) (A + B - C2)	-24	-22	-31
Effect (III) (A + B - C3)	-24	-21	-29
In % van het inkomen; mutatie t.o.v. 2012			
Korting premie 5% > 5.000 (I) (C1)	2	2	4
Korting premie 20% > 5.000 (II) (C2)	10	10	16
Korting premie 5% > 5.000 en 10% v. totaal (III) (C3)	10	8	13
Effect (I) (A + B - C1)	-22	-20	-29
Effect (II) (A + B - C2)	-31	-29	-44
Effect (III) (A + B - C3)	-31	-27	-40
Verdeling van bedrijven (%) naar hoogte van de toeslag			
Geen toeslag	0	0	0
0-2.500 Euro	0	0	0
2.500 - 5.000 Euro	0	0	0
5.000 - 10.000 Euro	11	0	0
10.000 - 25.000 Euro	83	21	0
25.000-50.000 Euro	7	79	75
> 50.000 Euro	0	0	25
Totaal	100	100	100
Aantal bedrijven ingedeeld naar hoogte korting (in % van totaal; bij 5% > 5.000)			
0 Euro	0	0	0
0-100 Euro	0	0	0
100-1000 Euro	93	21	0
1000-2000 Euro	7	75	51
2000-5000 Euro	0	4	49
5000-10000 Euro	0	0	0
> 10.000 Euro	0	0	0
Totaal	100	100	100

Bron: Informatienet van het LEI.

Bijlage 3C (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	1	2	4	3	1	3
3	2	3	9	15	12	4	11
3	2	2	9	13	10	5	9
-1	0	-1	-2	-4	-3	-1	-3
-3	-2	-3	-9	-15	-12	-4	-11
-3	-2	-2	-9	-13	-10	-5	-9
1	0	1	2	4	3	1	3
3	2	3	10	18	13	4	12
4	2	2	10	15	11	6	10
-1	0	-1	-2	-4	-3	-1	-3
-3	-2	-3	-10	-18	-13	-4	-12
-4	-2	-2	-10	-15	-11	-6	-10
Totaal premie (incl. agenda 2000) (voor aftrek korting)							
0	54	29	0	0	0	0	0
32	12	0	0	0	0	0	0
38	0	0	22	5	0	12	0
0	0	11	37	0	0	67	0
29	22	27	26	32	5	12	13
0	12	32	15	64	81	8	82
0	0	0	0	0	14	0	4
100	100	100	100	100	100	100	100
verticaal = 100							
67	66	29	22	5	0	12	0
0	0	11	16	0	0	53	0
33	22	27	47	32	5	26	13
0	12	26	15	48	81	8	82
0	0	7	0	16	8	0	4
0	0	0	0	0	5	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
100	100	100	100	100	100	100	100

Bijlage 4B

Bedrijfsgegevens en gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouw-
bedrijven (> 16 nge), naar bedrijfstype (in Euro per bedrijf, **bij 20% prijsdaling**)

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen uit bedrijf (Euro/bedrijf. 1995-1999. na aftrek Agenda 2000-effecten)	30.262	63.577	78.488
Mutatie opbrengsten (door o.a. prijsdalingen en quotumuitbreiding) tussen 2002 en 2012 (Euro per bedrijf)			
Totaal opbrengstverlaging (A)	-24.024	-42.536	-72.913
w.v. melkopbrengsten	-24.228	-42.861	-73.555
omzet en aanwas	204	325	641
Mutatie toeslagen tussen 2002 en 2012 (Euro per bedrijf)			
Totaal mutatie toeslagen (B)	13.887	24.122	41.700
w.v. melkkoeien	13.887	24.122	41.700
Korting premie C (Euro per bedrijf; 5% > 5.000)	575	1.236	2.205
Totaal effect A + B - C (Euro per bedrijf)	-10.713	-19.649	-33.418
Gezinsinkomen uit bedrijf 2012 (Euro per bedrijf)	19.549	43.928	45.070
Totale directe betalingen (incl. Agenda 2000) zonder korting			
w.v. zetmeelaardappelen	0	0	0
granen. olie- en eiwitgewassen	0	394	0
braak	0	209	415
zoogkoeien	0	0	0
melkkoeien	13.887	24.122	41.700
maïs	93	1.928	2.016
ooi	313	81	310
stierpremie	147	0	0
slachtpremie	2.065	2.985	4.650
Totaal (per bedrijf)	16.505	29.719	49.091
Toeslag in % van inkomen 2002	55	47	63
Toeslag per hectare (Euro)	450	536	599
Toeslag in % van inkomen 2012; bij 5% korting > 5.000)	81	65	104

Bron: Informatienet van het LEI.

Bijlage 4B (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
23.189	59.478	102.608	17.187	35.099	63.952	19.146	53.580
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
148	251	673	377	1.328	1.899	184	1.408
-148	-251	-673	-377	-1.328	-1.899	-184	-1.408
23.041	59.227	101.935	16.810	33.771	62.053	18.962	52.172
0	0	0	9.618	24.884	31.716	0	0
5.570	5.981	14.636	2.245	5.759	8.404	8.293	29.142
487	789	2.306	193	451	1.180	293	3.035
0	0	0	0	0	66	71	0
0	0	0	0	0	0	0	0
321	124	0	399	411	1.508	0	952
67	55	46	0	32	6	0	31
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	38	0	95	17	0
6.445	6.950	16.989	12.494	31.536	42.975	8.674	33.159
28	12	17	73	90	67	45	62
208	125	135	403	414	338	206	348
27	11	16	72	89	66	45	61

Bijlage 4C

Bedrijfsgegevens en gevolgen hervorming GLB (eindsituatie 2012) voor landbouw-
bedrijven (> 16 nge), naar bedrijfstype (in Euro per bedrijf, **bij 20% prijsdaling**)

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
In % van het inkomen; mutatie t.o.v. 2002			
Toeslagen (totaal) (B)	46	38	53
Prijsdalingen (totaal) 20% (A)	-79	-67	-93
Korting premie 5% > 5.000 (I) (C1)	2	2	3
Korting premie 20% > 5.000 (II) (C2)	8	8	11
Korting premie 5% > 5.000 en 10% v. totaal (III) (C3)	7	7	9
Effect (I) (A + B - C1)	-35	-31	-43
Effect (II) (A + B - C2)	-41	-37	-51
Effect (III) (A + B - C3)	-41	-36	-49
In % van het inkomen; mutatie t.o.v. 2012			
Korting premie 5% > 5.000 (I) (C1)	2	2	4
Korting premie 20% > 5.000 (II) (C2)	13	12	23
Korting premie 5% > 5.000 en 10% v. totaal (III) (C3)	12	10	18
Effect (I) (A + B - C1)	-55	-45	-74
Effect (II) (A + B - C2)	-70	-58	-104
Effect (III) (A + B - C3)	-69	-55	-95
Verdeling van bedrijven (%) naar hoogte van de toeslag			
Geen toeslag	0	0	0
0-2.500 Euro	0	0	0
2.500 - 5.000 Euro	0	0	0
5.000 - 10.000 Euro	11	0	0
10.000 - 25.000 Euro	83	21	0
25.000-50.000 Euro	7	79	75
> 50.000 Euro	0	0	25
Totaal	100	100	100
Aantal bedrijven ingedeeld naar hoogte korting (in % van totaal; bij 5% > 5.000)			
0 Euro	0	0	0
0-100 Euro	0	0	0
100-1000 Euro	93	21	0
1000-2000 Euro	7	75	51
2000-5000 Euro	0	4	49
5000-10000 Euro	0	0	0
> 10.000 Euro	0	0	0
Totaal	100	100	100

Bron: Informatienet van het LEI.

Bijlage 4C (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	1	2	4	3	1	3
3	2	3	9	15	12	4	11
3	2	2	9	13	10	5	9
-1	0	-1	-2	-4	-3	-1	-3
-3	-2	-3	-9	-15	-12	-4	-11
-3	-2	-2	-9	-13	-10	-5	-9
1	0	1	2	4	3	1	3
3	2	3	10	18	13	4	12
4	2	2	10	15	11	6	10
-1	0	-1	-2	-4	-3	-1	-3
-3	-2	-3	-10	-18	-13	-4	-12
-4	-2	-2	-10	-15	-11	-6	-10
Totaal premie (incl. agenda 2000) (voor aftrek korting)							
0	54	29	0	0	0	0	0
32	12	0	0	0	0	0	0
38	0	0	22	5	0	12	0
0	0	11	37	0	0	67	0
29	22	27	26	32	5	12	13
0	12	32	15	64	81	8	82
0	0	0	0	0	14	0	4
100	100	100	100	100	100	100	100
verticaal = 100							
71	66	29	22	5	0	12	0
0	0	11	16	0	0	53	0
29	22	27	47	32	5	26	13
0	12	26	15	48	81	8	82
0	0	7	0	16	8	0	4
0	0	0	0	0	5	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
100	100	100	100	100	100	100	100

Bijlage 5A

Directe inkomenseffecten (eindsituatie 2012) van de hervorming van het GLB voor enkele bedrijfstypen,
per bedrijf (in 1.000 euro) bij 12% melkprijsdaling

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen per bedrijf 2002 a)	30,3	63,6	78,5
Effect prijsdaling en quotumstijging (-)	13,6	24,0	41,1
Effect toeslagtoename (+)	13,9	24,1	41,7
Kortingen op toeslag (-)	0,6	1,2	2,2
Totaal effect op inkomen (-)	0,2	1,1	1,6
Idem in percentage inkomen (-) (in %)	1	2	2
Aandeel toeslagen in inkomen 2002 (in %) b)	55	47	63

a) Gemiddelde 1995-1999, gecorrigeerd voor effecten Agenda 2000;

b) Bij een daling van het inkomen neemt dit aandeel toe; inclusief Agenda 2000-premies.

Bijlage 5B

Effecten van varianten van kortingen voor verschillende bedrijfstypen (in 1.000 Euro of %) bij
12% melkprijsdaling

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen per bedrijf 2002 a)	30,3	63,6	78,5
Toeslag per bedrijf (in eindsituatie)	16,5	29,7	49,1
Korting op toeslag (-) bij 5%>5.000	0,6	1,2	2,2
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	2	2	3
Resterend inkomen (Euro) b)	30	62,4	76,8
Korting op toeslag (-) bij 20%>5.000	2,3	4,9	8,8
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	8	8	11
Resterend inkomen (Euro) b)	28,3	58,7	70,2
Korting op toeslag (-) bij 5%>5.000 en 10% op totale toeslag	2,2	4,2	7,1
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	7	7	9
Resterend inkomen (Euro) b)	28,4	59,4	71,9

a) Gemiddelde 1995-1999, gecorrigeerd voor effecten Agenda 2000;

b) inclusief verrekening van opbrengstverlagingen en toeslagen.

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet en CBS-Landbouwtelling

Bijlage 5A (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
23,2	59,5	102,6	17,2	35,1	64,0	19,1	53,6
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
1	0	1	2	4	3	1	3
28	12	17	73	90	67	45	62

Bijlage 5B (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
23,2	59,5	102,6	17,2	35,1	64,0	19,1	53,6
6,4	6,9	17,0	12,5	31,5	43,0	8,7	33,2
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
1	0	1	2	4	3	1	3
23,1	59,2	101,0	16,8	33,8	62,1	18,9	52,2
0,6	1,0	2,7	1,5	5,3	7,6	0,7	5,6
3	2	3	9	15	12	4	11
22,6	58,5	99,0	15,7	29,8	56,4	18,4	48,0
0,8	0,9	2,4	1,6	4,5	6,2	1,1	4,7
3	2	2	9	13	10	5	9
22,4	58,6	99,3	15,6	30,6	57,8	18,0	49,1

Bijlage 6A

Directe inkomenseffecten (eindsituatie 2012) van de hervorming van het GLB voor enkele bedrijfstypen, per bedrijf (in 1.000 Euro) bij 16% melkprijsdaling

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen per bedrijf 2002 a)	30,3	63,6	78,5
Effect prijsdaling en quotumstijging (-)	18,8	33,3	57,0
Effect toeslagtoename (+)	13,9	24,1	41,7
Kortingen op toeslag (-)	0,6	1,2	2,2
Totaal effect op inkomen (-)	5,5	10,4	17,5
Idem in percentage inkomen (-) (in %)	18	16	22
Aandeel toeslagen in inkomen 2002 (in %) b)	55	47	63

a) Gemiddelde 1995-1999, gecorrigeerd voor effecten Agenda 2000,

b) Bij een daling van het inkomen neemt dit aandeel toe; inclusief Agenda 2000-premies.

Bijlage 6B

Effecten van varianten van kortingen voor verschillende bedrijfstypen (in 1.000 Euro of %) bij 16% melkprijsdaling

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen per bedrijf 2002 a)	30,3	63,6	78,5
Toeslag per bedrijf (in eindsituatie)	16,5	29,7	49,1
Korting op toeslag (-) bij 5% > 5.000	0,6	1,2	2,2
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	2	2	3
Resterend inkomen (Euro) b)	24,8	53,2	61,0
Korting op toeslag (-) bij 20% > 5.000	2,3	4,9	8,8
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	8	8	11
Resterend inkomen (Euro) b)	23,1	49,5	54,4
Korting op toeslag (-) bij 5% > 5.000 en 10% op totale toeslag	2,2	4,2	7,1
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	7	7	9
Resterend inkomen (Euro) b)	23,2	50,0	56,1

a) Gemiddelde 1995-1999, gecorrigeerd voor effecten Agenda 2000;

b) inclusief verrekening van opbrengstverlagingen en toeslagen.

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet en CBS-Landbouwtelling

Bijlage 6A (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
23,2	59,5	102,6	17,2	35,1	64,0	19,1	53,6
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
1	0	1	2	4	3	1	3
28	12	17	73	90	67	45	62

Bijlage 6B (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
23,2	59,5	102,6	17,2	35,1	64,0	19,1	53,6
6,4	6,9	17,0	12,5	31,5	43,0	8,7	33,2
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
1	0	1	2	4	3	1	3
23,1	59,2	102,0	16,8	33,8	62,1	18,9	52,2
0,6	1,0	2,7	1,5	5,3	7,6	0,7	5,6
3	2	3	9	15	12	4	11
22,6	58,5	100	15,7	29,8	56,4	18,4	48,0
0,8	0,9	2,4	1,6	4,5	6,2	1,1	4,7
3	2	2	9	13	10	5	9
22,4	58,6	100,3	15,6	30,6	57,8	18,0	48,9

Bijlage 7A

Directe inkomenseffecten (eindsituatie 2012) van de hervorming van het GLB voor enkele bedrijfstypen,
per bedrijf (in 1.000 Euro) bij 20% melkprijsdaling

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen per bedrijf 2002 a)	30,3	63,6	78,5
Effect prijsdaling en quotumstijging (-)	24,0	42,5	72,9
Effect toeslagtoename (+)	13,9	24,1	41,7
Kortingen op toeslag (-)	0,6	1,2	2,2
Totaal effect op inkomen (-)	10,7	19,6	33,4
Idem in percentage inkomen (-) (in %)	35	31	43
Aandeel toeslagen in inkomen 2002 (in % b)	55	47	63

a) Gemiddelde 1995-1999, gecorrigeerd voor effecten Agenda 2000;

b) Bij een daling van het inkomen neemt dit aandeel toe; inclusief Agenda 2000 premies.

Bijlage 7B

Effecten van varianten van kortingen voor verschillende bedrijfstypen (x 1.000 Euro of %) bij 20% melkprijsdaling

Bedrijfsgegevens	Melkveebedrijven		
	klein	midden	groot
Gezinsinkomen per bedrijf 2002 a)	30,3	63,6	78,5
Toeslag per bedrijf (in eindsituatie)	16,5	29,7	49,1
Korting op toeslag (-) bij 5%>5.000	0,6	1,2	2,2
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	2	2	3
Resterend inkomen (Euro) b)	19,5	43,9	45,1
Korting op toeslag (-) bij 20%>5.000	2,3	4,9	8,8
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	8	8	11
Resterend inkomen (Euro) b)	17,8	40,2	38,5
Korting op toeslag (-) bij 5%>5.000 en 10% op totale toeslag	2,2	4,2	7,1
Effect korting op inkomen 2002 (-%)	7	7	9
Resterend inkomen (Euro) b)	17,9	40,9	40,2

a) Gemiddelde 1995-1999, gecorrigeerd voor effecten Agenda 2000;

b) inclusief verrekening van opbrengstverlagingen en toeslagen.

Bron: LEI, berekeningen op basis van Informatienet en CBS-Landbouwtelling.

Bijlage 7A (vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
23,2	59,5	102,6	17,2	35,1	64,0	19,1	53,6
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
1	0	1	2	4	3	1	3
28	12	17	73	90	67	45	62

Bijlage 7B (Vervolg)

Akkerbouwbedrijven			Zetmeelaardappelbedrijven			Graanbedrijven	
klein	midden	groot	klein	midden	groot	klein	groot
23,2	59,5	102,6	17,2	35,1	64,0	19,1	53,6
6,4	6,9	17,0	12,5	31,5	43,0	8,7	33,2
0,1	0,3	0,7	0,4	1,3	1,9	0,2	1,4
1	0	1	2	4	3	1	3
23,1	59,2	102,0	16,8	33,8	62,1	18,9	52,2
0,6	1,0	2,7	1,5	5,3	7,6	0,7	5,6
3	2	3	9	15	12	4	11
22,6	58,5	100	15,7	29,8	56,4	18,4	48,0
0,8	0,9	2,4	1,6	4,5	6,2	1,1	4,7
3	2	2	9	13	10	5	9
22,4	58,6	100,3	15,6	30,6	57,8	18,0	48,9